

Az iráni nukleáris megállapodás nagyhatalmi érdekek metszéspontjában

2015. július 14-én az E3+3 (más néven a P5+1, azaz az ENSZ Biztonsági Tanácsának állandó tagjai – az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország, Oroszország, Kína – és Németország) képviselőiben Federica Mogherini, az EU kül- és biztonságpolitikai főképviselője, valamint Mohamed Dzsavád Zaríf iráni külügyminiszter bejelentette, hogy megszületett az átfogó megállapodás az iráni nukleáris programról.

Az iráni nukleáris tárgyalások 2002 óta több hullámban zajlottak, azonban 2012-től új tárgyalási szakasz vette kezdetét (Isztambul, Moszkva, Almati, Isztambul, Genf és Bécs), aminek az oka részben az egyre szigorúbb iráni szankciók kiszabása, részben a térség „arab tavaszként” hivatkozott átalakulása volt. Ennek eredményeként 2013. november 24-én megszületett az úgynevezett átmeneti megállapodás, majd két lépésben, néhány napos késéssel – 2015. március 31. helyett április 2., illetve 2015. június 30. helyett július 14. – bejelentették az átfogó megállapodás aláírását.

Miközben az amerikai Kongresszusnak 60 napja van a megállapodás jóváhagyására vagy elutasítására, az ENSZ Biztonsági Tanácsa már egyhangúlag jóváhagyta azt. Az amerikai törvényhozóknak és a közvéleménynek egyelőre a médiában és a közösségi oldalakon keresztül zajló vitája mellett – ha jóval kisebb mértékben is, de – üzenetnek az iráni politikusok is. Ezzel párhuzamosan rég nem látott versenyfutás indult az évekig elzárt iráni piac megszerzéséért, amelyben az amerikai vállalatok egyelőre nem vehetnek részt.

A térség vezető államai nyilvánvaló politikai és biztonságpolitikai aggályaik mentén döntenek a megállapodás elfogadása vagy támogatása mellett (Törökország, illetve a GCC államai) vagy ellen (Izrael).

Jelen tanulmány arra keresi a választ, hogy a szerződés aláírói (az Egyesült Államok, Oroszország, Kína és az Európai Unió), valamint Irán és a térség szereplői (Izrael, Törökország és az Öböl Menti Együttműködés Tanácsának, a GCC-nek az országai, Szaúd-Arábia, Kuvait, Katar, Bahrein, az Egyesült Arab Emírségek és Omán) hogyan értékeli a megállapodást, illetve milyen stratégiai érdekek jelentkeznek a megállapodás következtében. Az elemzés kitér arra is, hogy a megállapodás milyen eltolódásokat eredményez(het) az egyes szereplők belső dinamikájában, illetve a nemzetközi és regionális egyensúlyokban.

Az Amerikai Egyesült Államok

Irán az Egyesült Államok külpolitikájában

Az Egyesült Államok és Irán kapcsolata nem tekint vissza több évszázados múltra, az amerikai külpolitika szempontjából Irán a második világháború végével és a brit gyarmatbirodalom széthullásával vált fontos érdekerületté. A sah uralma alatt rendkívül jó kapcsolatokat ápolt a két ország, és az Egyesült Államok volt Irán egyik legfontosabb katonai szállítója, ami az 1960-as években induló nukleáris programra is kiterjedt. 1977-

ben Jimmy Carter Iránt még a térség „legerősebb bástyájának” nevezte, két évvel később azonban nagy fordulatot vett a két ország kapcsolata. Az 1979-es iráni iszlám forradalom és az azt követő túsdráma eredményeképpen Irán fenyegetésként jelent meg az Egyesült Államok retorikájában, míg az Egyesült Államok lett a „Nagy Sátán” Irán számára. Inentől Teherán és Washington kölcsönös bizalmatlansággal tekintett egymásra, és csak rendkívül különleges helyzetekben működött együtt.

A 2001. szeptember 11-i terrortámadásokat követően az Egyesült Államok nemzetbiztonsági stratégiáiban a terrorizmus veszélye és a tömegpusztító fegyverek elterjedése lett az első számú fenyegetés, ezért nem csoda, hogy a titokban épülő natanzi és araki nukleáris létesítmények 2002-es leleplezését követően Irán az amerikai külpolitika központi elemévé vált. Ezt követően Irán – elsősorban a non-prolifерáció vonatkozásában és az Egyesült Államok által terrorista szervezetnek bélyegzett csoportok (például a Hezbollah és a Hamász) támogatása kapcsán – úgynevezett „lator” vagy pária államként jelent meg az amerikai védelmi stratégiákban. George W. Bush elnök pedig Irak és Észak-Korea mellett Iránt is a „gonosz tengelye” országai közé sorolta, melyek a tömegpusztító fegyverek proliferációja, illetve a terrorizmus támogatása mellett az emberi jogokat is sorozatosan megsértik. Ehhez kapcsolódóan az egyre komolyabb és átfogóbb szankciók beiktatása és a katonai támadás lehetőségének lebegtetése lett Washington Irán-politikájának központi eleme. Míg a Bush-adminisztráció alatt mindez kemény retorikával párosult, addig Obama elnöksége a korábbi hagyományok átvétele mellett annyiban újat hozott, hogy a Fehér Ház megpróbált nyitni Irán felé, és egyértelművé tette, hogy a tárgyalásos megközelítésben látja a kérdés megoldásának a kulcsát. Ennek köszönhető, hogy az elmúlt 20 hónap erőfeszítései végül meghozták a július 14-i átfogó megállapodást.

A megállapodás hatása a belpolitikai erőviszonyokra

Kevés másik országban vált a nukleáris megállapodás annyira integráns részévé a belpolitikának, mint az Egyesült Államokban. Míg Barack Obama elnök és John Kerry külügyminiszter számára ez a külpolitikai siker lehet az a kérdés, amivel beírják magukat a történelemkönyvekbe, addig a Kongresszus héjai az adminisztráció egyik legnagyobb baklövésének tartják a megállapodást. Az ellenzők táborá szerint a megállapodás nem elég szigorú, és mivel a legfontosabb korlátozások szakaszosan lejárnak 10-15 éven belül, a veszély nem szűnik meg véglegesen, mindössze kitolódik az iráni katonai atomprogram sikerének dátuma.¹

A legfrissebb közvélemény-kutatások alapján az amerikai zsidó lakosság többsége támogatja a megállapodást. A különböző felmérések eredményei azonban az amerikai lakosság egészét tekintve komoly eltéréseket mutatnak, ami arra utal, hogy a kérdés feltevése erősen befolyásolja az adott felmérés eredményét, így tehát nehéz egyértelmű képet adni a lakosság álláspontjáról.² Ami a törvényhozást illeti, az áprilisi keretmegállapodás után a Kongresszus törvényben garantált magának felülvizsgálati jogot a szerződéssel kapcsolatban, amelynek értelmében a Képviselőháznak és a Szenátusnak 60 napja van a megál-

1 Geoghegan, Tom – Hills, Mike – Gold, Ashley: *Iran nuclear deal as it happened*. *BBC News*, 2015. 07. 14.

2 Clement, Scott: *Jewish Americans support the Iran nuclear deal*. *The Washington Post*, 2015. 07. 25.

lapodás tartalmának megvitatására, és ha nem tartják megfelelőnek, akkor törvényben vonhatják meg Obama elnöktől az amerikai szankciók feloldásának lehetőségét. Ha ez megtörténik, akkor Barack Obama ugyan élhet vétőjogával (és ez minden bizonnyal így is lesz), de a Kongresszus még ezen is felülkerekedhet, ha mindkét házban kétharmados többséggel fogadja el a törvényt.

A kora őszi időszaknak tehát mindenképp ez lehet az egyik legfontosabb kérdése az amerikai törvényhozásban.³ E tekintetben érdekes fejlemény, hogy a szavazás során a pártlojalitást bizonyos esetekben egyértelműen felülírják majd egyéb érdekek. Eddig két demokrata szenátor és tizenegy képviselő jelentette be hivatalosan,⁴ hogy nem fogja támogatni a megállapodást, és a lista minden bizonnyal még nem végleges. Ugyanakkor a republikánusok sem feltétlen számíthatnak valamennyi törvényhozójukra, hiszen a liberтариánusok közül könnyen lehet, hogy többen Obama elnök oldalán törnek majd lándzsát. A republikánusok és az Izrael-barát AIPAC lobbiszervezet 40 millió dolláros kampányt folytat a bizonytalan demokraták államaiban és körzeteiben, hogy még több támogatót szerezzenek a szankciók feloldásának megakadályozásához.⁵ Habár a megállapodást elutasító törvény valószínűleg át fog menni a Kongresszuson, az elnöki vétő felülírásához szükséges szavazatok összeszedése továbbra sem valószínű.

A szankciók feloldásának lehetséges hatásai

Az Egyesült Államok szempontjából a szankciók feloldása az egyik legfőbb kérdés az iráni megállapodással kapcsolatban. Az 1979-es túszdrámát követően az amerikai szankcióknak ugyanis olyan szövevényes hálója épült ki, amely nemcsak a nukleáris programhoz kötődik, hanem a terrorizmus támogatásához és az emberi jogok kérdéséhez is. Ráadásul a szankciók egy részét elnöki jogkörben, a többit pedig a törvényhozás döntése alapján iktatták be, ami azt jelenti, hogy a feloldáshoz is szükséges lesz a Kongresszus támogatása. A megállapodás értelmében a terrorizmushoz és a humanitárius kérdésekhez kötődő amerikai szankciókat nem fogják feloldani, a nukleáris programhoz kötődő szankciókat pedig (feltéve, hogy a Kongresszusunak nem sikerül aláásnia a folyamatot) szakaszosan függesztik majd fel, a szerződés teljesítésének megfelelően. Ez azonban egyes szankcióknál adminisztratív okokból akár egy évet is igénybe vehet. Az ENSZ BT-szankciókat már fel is függesztették. Amerikai szempontból azonban fontos „siker” volt, hogy a hagyományos fegyverekre vonatkozó ENSZ-embargó öt évig, míg a rakétatechnológiákra vonatkozó nyolc évig fennmarad; illetve ezek a szankciók (is) visszahelyezhetőek lesznek (legalábbis elméletben), amennyiben Irán nem teljesíti kötelezettségeit.

Az olaj világpiaci ára a szerződés bejelentésének a hírére 2%-kal esett, ami egyértelműen kedvez az amerikai gazdaságnak, és ha a szankciók feloldásával a jövőben fokozódik az iráni kitermelés, akkor valószínűleg újabb csökkenéseket láthatunk majd. Hosszú távon nyilván előnyös lesz az iráni piac megnyílása is, és ez az energiaszektorban (mind az iráni kőolaj- és földgáz-kitermeléssel kapcsolatos infrastruktúra fejlesztésében, mind

3 Toosi, Nahal: *Does the American public oppose the Iran deal?* *Politico*, 2015. 08. 03.

4 Broder, Jonathan: *Despite Lobbying Efforts, Obama's Iran Deal Likely to Survive.* *Newsweek*, 2015. 08. 18.

5 Uo.

magában a kitermelésben), illetve a pénzügyi világban is fontos lehetőségeket nyithat meg az amerikai vállalatok előtt. A politikai szempontokat és az Egyesült Államok szövetségi rendszerét figyelembe véve azonban haditechnikai megállapodásokra nem nagyon lehet számítani a közeljövőben.

Mindez ugyanakkor sok időt vesz majd igénybe, ami az Egyesült Államok európai szövetségeseit rendkívül aggasztja. Amíg ugyanis iráni vállalatok és magánszemélyek feltehetetlenül vannak az Egyesült Államokban, addig másodlagos szankciókkal büntethető mindenki, aki velük üzletel, ami hatással lehet az általános befektetési kedvre is.⁶ További érdekes kérdés a szankciók visszaállításának problémája. Ha ugyanis amerikai nagyvállalatok is megjelennek Iránban és nagyszabású infrastrukturális beruházásokba kezdenek, akkor még egy esetleges iráni szerződészegés esetén is nagyon komoly lobbitevékenység indulhat azért, hogy ne állítsák vissza a szankciókat, amelyek az amerikai vállalati szféra érdekeit is negatívan befolyásolnák. Ebből a szempontból meglepő módon éppen a demokratáknak lehet majd könnyebb dolguk. Ha ugyanakkor egy republikánus elnök jut a Fehér Házba 2017 januárjában, akkor komoly dilemma elé kerülhet, hiszen túlnyomórészt a Republikánus Párt bázisát jelenti a felső tízezer és az iparmágnás nagyvállalatok, ezért politikailag rendkívül kockázatos döntés lehet a szankciók visszahelyezése.

A megállapodás tágabb stratégiai következményei

Habár az iráni nukleáris megállapodás fontos mérőföldkő az amerikai–iráni kapcsolatokban, túl nagy irányváltást – legalábbis a közeljövőben – nem fog jelenteni. Megvan ugyan a lehetőség arra, hogy a nukleáris fenyegetés eltűnésével pragmatikus együttműködés induljon olyan területeken, mint az ISIS elleni küzdelem, a palesztin–izraeli békefolyamat vagy a jemeni válság, Irán és az Egyesült Államok párbeszéde azonban nagyrészt a nukleáris kérdésre fókuszált, más ügyekben nem volt gyakori az egyeztetés. Éppen ezért nincs rá garancia, hogy a két állam hirtelen átfogó stratégiai együttműködésbe kezdjen mindezen területeken.⁷

Irán továbbra is támogatni fog olyan szervezeteket, mint a Hezbollah és a Hamász, az Egyesült Államok pedig továbbra is fenntartja majd szankcióinak egy részét. Azt tehát, hogy mennyire közelednek majd a felek egymáshoz, egyrészt a szerződés gyakorlati megvalósítása befolyásolhatja, másrészt pedig a szankciók feloldásának üteme. Ráadásul az alapvető szövetségi viszonyok sem változnak a megállapodással. Az iráni tárgyalások körüli nézeteltérések ellenére az Egyesült Államoknak továbbra is Izrael marad a legfőbb szövetségese a régióban, és továbbra is szoros szálak fűzik majd az öböl menti államokhoz, amelyek közül egyik sem ápol jó viszonyt Iránnal, ez tehát továbbra is rányomja majd a bélyegét az amerikai–iráni kapcsolatokra.

Ha pedig a szerződést valóban nem sikerül megbuktatni, akkor az amerikai törvényhozás héjái, az izraeli lobbisták és az iráni keményvonalasok is arra összpontosíthatják majd a figyelmüket, hogy aláássák a kapcsolatok elmélyülését, és megakadályozzák, hogy a nukleáris megállapodás pozitív hatásai átgyűrűzzenek egyéb politikai területekre.⁸

6 Lake, Eli: *How the U.S. Will Ease Europe's Iran Sanctions Jitters*. *Bloomberg View*, 2015. 08. 13.

7 Staff and agencies: *Iranian nuclear deal won't change policy toward US, says Ayatollah Ali Khamenei*. *The Guardian*, 2015. 07. 18.

8 Walt, Stephen M.: *Why America Will Never Hit Reset With Iran*. *Foreign Policy Magazine*, 2015. 08. 03.

Déjà vu? Az iráni nukleáris megállapodás az Európai Unió szemszögéből

Aktív uniós szerepvállalás – az elmúlt évtized tapasztalatai

Az iráni atomprogrammal kapcsolatos tevékenység az Európai Unió formálódó közös kül- és biztonságpolitikájának egyik fókuszpontja volt az elmúlt évtized során. A tagállami érdekérvényesítést ezen a területen sikerült először kiegészíteni uniós szintű szerepvállalással a globális biztonságpolitika egyik kulcsfontosságú kérdésében, Irán pedig valódi ellensúlyként kezelte az Európai Uniót az Amerikai Egyesült Államokkal szemben. A közös külpolitikai célrendszert az Egyesült Királyság, Franciaország és Németország alkotta „direktorátus” mozgatta („hármak”, E3/EU), miközben az EU a legfelsőbb külpolitikai szinten képviselte magát (Javier Solana, Catherine Ashton, majd Federica Mogherini személyében). Írország és a balti államok kivételével az Európai Unió 24 tagállama folyamatos diplomáciai és konzuli képviseletet működtetett Iránban az elmúlt tíz évben.⁹

A 2015 júniusában megszületett megállapodás előkészítésében az Európai Uniónak meghatározó szerep jutott. Az EU 2003-ban és 2004-ben hasonló – bár kevésbé részletes – megállapodásokat már kötött Iránnal, de azok végrehajtása alapvető nehézségekbe ütközött. Az EU szempontjából az egyik legfontosabb feladat annak elérése volt, hogy a korábbi negatív tapasztalatok ne ismétlődhessenek meg, a betartás és az ellenőrzés koherens és végrehajtható rendszerbe kerüljön.

Az iráni atomprogrammal kapcsolatos aggodalmak felszínre kerülése után, 2003 júniusában a három ország – az Amerikai Egyesült Államok közvetlen részvétele nélkül – tárgyalásokba kezdett Iránnal. A cél az volt, hogy Irán elfogadja az atomsorompó-szerződés kiegészítő jegyzőkönyvét, felfüggeszse az urándúsítással kapcsolatos tevékenységeket, illetve véglegesen leállítsa az önálló nukleárisfűtőanyag-ciklus kifejlesztését.¹⁰ A 2003 októberében az EU és Irán között létrejött teheráni megállapodásban Irán kötelezettséget vállalt arra, hogy a Nemzetközi Atomenergia-ügynökség (NAÜ) bevonásával átlátható módon eloszlatja az atomprogrammal kapcsolatos nemzetközi aggályokat, nem törekszik nukleáris fegyverek kifejlesztésére, előkészíti a kiegészítő jegyzőkönyvhöz csatlakozást és felfüggeszti urándúsítási programját. A „hármak” kinyilatkoztatták Irán jogát a nukleáris energia békés célú felhasználásához, és közvetetten biztosították arról, hogy a kérdés nem kerül az ENSZ Biztonsági Tanácsa elé.

Már a tárgyalások alatt kiderült azonban, hogy a háttérben Irán továbbfejlesztte nukleáris programját (új generációs, úgynevezett P2-es centrifugákat állítottak üzembe, és felmerült egy új dúsítóközpont telepítése előkészítésének gyanúja, valamint folytatta a polónium-210 kísérleteket, Iszfahánban pedig előrehaladt az urán-tetrafluorid, majd urán-hexafluorid konverziós képességek fejlesztése). A 2004 februárjában az EU és Irán

⁹ A helyzet leginkább az Egyesült Királyság és Irán között éleződött ki. A brit nagykövetség 2011-ben zárt be, a diplomáciai képviseletet ért 2011. november 29-i támadást követően. A feldühített tömeg az egyre keményebb EU-szankciópolitika idejében tört rá a diplomáciai és hivatali helyiségekre. A nagykövetséget 2015 augusztusában újranyitották.

¹⁰ Ezt a kitéltet később törölték a megállapodásból.

között aláírt, a dúsítás elvi lehetőségét¹¹ tovább korlátozó kiegészítő megállapodással kapcsolatban a NAÜ jelezte, hogy a végrehajtás csak abban az esetben értékelhető sikeresnek, ha a dúsításra vonatkozó mindkét feltétel (az új centrifugák összeszerelésének, valamint a külföldi beszerzéseknek a leállítása) ellenőrizhetővé válik. Irán értelmezésében azonban a megállapodás csak a natanzi létesítményre vonatkozott volna. A 2004 novemberében aláírt párizsi megállapodás az egy évvel korábbi egyezmény hibáit kívánta helyrehozni: nem csupán a dúsítással kapcsolatos korlátokról szólt, hanem sokkal részletesebben szabályozta a nukleárisfűtőanyag-ciklus egyes lépéseinek, különösen a tetra-, illetve a hexafluorid konverzió átláthatóságának biztosítását, illetve leállítását. Irán többször kért kivételt a folyamatban lévő konverziós tevékenységek folytatására, a kutatási célú programok folytatásának lehetőségére, illetve több területen a tevékenységek ideiglenes és nem állandó jellegű felfüggesztésre.¹² Egy új, átfogó, hosszú távú keretmegállapodás előkészítésében mindezeknek a tapasztalatoknak meghatározó szerepe volt. Az EU mindenképpen szerte voltna elérni, hogy Irán ne tehessen szert a teljes fűtőanyagciklus technológiai folyamatainak megismerésére és elsajátítására, valamint azt, hogy a nehésvizes technológián alapuló reaktor ne kerüljön ipari szinten bevezetésre.

Az Amerikai Egyesült Államok, amely a nukleáris fegyverkezés veszélyére hivatkozva az iráni rendszerváltást 2002-t követően akár katonai akció árán is el kívánta érni, 2005 februárja után taktikát váltott, és támogatta az EU diplomáciai erőfeszítéseit. Az EU szerepe a konfliktusban Irán szempontjából csökkent, hiszen a szövetségesek megosztásának fontos szerepe volt a tárgyalások alakulásban. Mahmúd Ahmadinezsád 2005. júniusi elnökválasztási győzelmét követően a párizsi megállapodás alapján lezárt telephelyeket újra üzembe helyezték, így gyakorlatilag az EU-erőfeszítések kudarcot vallottak, Irán formálisan szeptemberben lépett ki a megállapodásból. A következő évben tovább éleződtek a feszültségek, amikor Irán úgy döntött, hogy nem alkalmazza az atomsorompó-szerződés kiegészítő jegyzőkönyvébe foglalt kötelezettségeket.¹³

Az Európai Unió az Iránnal folytatott külpolitikai kapcsolatokat 2005 után négy nagy kosárban kezelte: kiemelkedően fontos és elsődleges volt a tömegpusztító fegyverek elterjedésének korlátozására irányuló tevékenység, emellett a közel-keleti békefolyamat, az emberi jogok helyzete, valamint a terrorcsoportok (elsősorban a Hezbollah fegyveres szárnya¹⁴) támogatásának kérdése. A kétoldalú diplomáciai lehetőségek megghiúsulását követően az EU az ENSZ Biztonsági Tanácsán keresztül lépett fel Iránnal szemben.¹⁵ Irán az E3-csoporttal való tárgyalások mellett P5+1 formációban is tárgyalt a nukleáris program szabályozásáról. A tárgyalások 2013-ig nem hoztak eredményt, mivel Irán alapfeltételét – a dúsítási program létjogosultságának elismerését, valamint a szankciók azonnali feloldását – az E3/P5+1 csoport nem fogadta el.

11 Irán csak 2006 áprilisában jelentette be hivatalosan, hogy laboratóriumi körülmények között tud uránt dúsítani.

12 *Iran's Strategic Weapons Programmes*. The Institute for Strategic Studies, London, 2005.

13 Irán már 2003-ban tárgyalásokat folytatott a Nemzetközi Atomenergia-ügynökséggel az atomsorompó-szerződés kiegészítő jegyzőkönyvének elfogadásáról. A jegyzőkönyvet a medzslisz nem ratifikálta, ennek ellenére Irán egészen 2006-ig tartotta magát a szerződésben foglalt kötelezettségek teljesítéséhez.

14 A Hezbollah fegyveres szárnyát 2013 júliusában minősítette terrorszervezetnek az EU.

15 BT 1696 (2006), BT 1737 (2006), BT 1747 (2007), BT 1803 (2008), BT 1835 (2008), BT 1929 (2010), BT 1984 (2011), BT 2049 (2012), BT 2105 (2013).

Az Európai Unió szankciópolitikája

Az EU közös külpolitikája hatékony eszközének bizonyult a szankciók alkalmazása, amelyet az ENSZ BT-határozatok szellemében valósított meg. Az Iránnal szemben 2006 óta életbe léptetett korlátozások¹⁶ érzékeny veszteségeket okoztak az iráni gazdaságnak. Az EU szankciópolitikájának elsődleges célja a nukleáris technológiával kapcsolatos beszerzések és a fegyverexport korlátozása, a magánszemélyek és vállalatok vagyonának befagyasztása, a pénzügyi tranzakciónak korlátozása, a nukleáris programmal kapcsolatba hozható személyek utazásának korlátozása volt. Az iráni olajexportot érintő szankciók hatására jelentősen, mintegy harmadára csökkentek Irán bevételei ezen a területen (az EU közel 20%-át vásárolta meg az ásványolaj-termékeknek), a külföldi beruházások jelentősen csökkentek, miközben a GDP közel 15%-kal csökkent 2012–2014 között (576 milliárdról 493 milliárd dollárra), de 2015-ben további 10-15%-kal is csökkenhet. Az EU külkereskedelmi forgalma jelentős mértékben visszaesett Iránnal a szankciók bevezetését követően: a 2005-ös 32 milliárd eurós éves forgalom 2015-ben alig közelítette meg a 9 milliárd eurót. Az európai vállalatok számára külön nehézséget okozott, hogy az Amerikai Egyesült Államok másodlagos szankciókkal sújtotta azokat az európai vállalatokat, amelyek megszegték az általa életbe léptetett – sokszor szigorúbb – szankciókat.

A szankciók feloldása, a kereskedelmi kapcsolatok normalizálásának lehetőségei

Már a tárgyalások alatt nyilvánvalóvá vált, hogy az EU-szankciók feloldása nem valósulhat meg azonnal, hanem a fokozatosság elvét figyelembe véve hónapok alatt mehet végbe. A 2013-as köztes megállapodás rendelkezett a szankciók részleges feloldásáról (2014 januárja óta 6 hónapos időszakra – háromszor meghosszabbítva), a 2015. júniusi átfogó megállapodást követően pedig ezeket újabb 6 hónappal meghosszabbították. A fennmaradó gazdasági és pénzügyi szankciók egy részét 2016 januárjáig szünteti meg az EU,¹⁷ amennyiben Irán teljesíti a vállalt feltételeket, és a NAÜ jelentései ezt igazolják. Az olajexporttal kapcsolatos szankciók (például technológiai transzfer) feloldásának feltétele már az ENSZ BT megerősítő határozatának megszületése, míg a legérzékenyebb területeken (nukleáris technológiák exportja, fegyverek és rakétarendszerekkel kapcsolatos szankciók) későbbi megállapodások alapján szűnhetnek meg a korlátozások.

A korlátozások megszűnése után az Európai Unió újra Irán legfontosabb kereskedelmi partnerévé válhat.¹⁸ A szerződés betartása esetén lehetővé válik az Iránnal 2005-ben felfüggesztett kereskedelmi és együttműködési megállapodás tárgyalásának folytatása.¹⁹ Egy átfogó kereskedelmi megállapodás elérése nemcsak Iránnal erősítheti meg az Európai Unió kapcsolatait, hanem a térségben is nagyobb befolyás elérését teszi lehetővé.

16 Council Decision 2010/413/CFSP, Council Decision 2011/235/CFSP, Council Regulation (EU) No 359/2011, Council Regulation (EU) No 267/2012.

17 *Information note*, The European Union and Iran. European External Action Service, 2015. 04. 17.

18 Jelenleg Kína, az Egyesült Arab Emírségek és Törökország után a negyedik legfontosabb partner.

19 Mivel Irán nem tagja a Nemzetközi Kereskedelmi Szervezetnek, az EU-val történő kereskedelmi kapcsolatok az általános behozatali szabályokon alapulnak, ezért is fontos lenne előrelépni ezen a területen.

Az energiaipar európai nagyvállalatai mellett a járműgyártás (autógyártás, légi közlekedés), valamint a telekommunikációs szektor számít a beruházások és a kereskedelem fellendülésére.

A megállapodás jelenősége az EU szempontjából

Az Európai Unió szempontjából kiemelkedően fontos volt, hogy a szankciók feloldásáért cserébe olyan hosszú távon is működő megállapodást érjenek el, amely ellenőrizhetően biztosítja a nukleárisfűtőanyag-ciklus bármely területén végzett iráni tevékenységeket. Ennek maradéktalan megvalósítása csak az Egyesült Nemzetek Szervezete (NAÜ, BT) és az Amerikai Egyesült Államok bevonásával biztosítható. Nem elhanyagolandó szempont az sem, hogy a megállapodás végrehajtása után lehetőség lesz az emberi jogok területén a korábban felfüggesztett tárgyalások folytatására.

A megállapodás a 2003–2005 között aláírt szerződésekhez képest jóval átfogóbban szabályozza a nukleárisfűtőanyag-ciklus konverzióval és dúsítással kapcsolatos tevékenységeit (hatálya Natanz mellett a Fordó nevű centrifugüzemre is kiterjed²⁰), magában foglalja az araki nehézvízes reaktor ellenőrzését,²¹ értelmezi az Irán atomprogramjának esetleges katonai vetületével kapcsolatos ellenőrzési lehetőségeket. Természetesen a megállapodás sikerességét csak akkor lehet lemérni, ha a végrehajtás ellenőrzése maradéktalanul megvalósul.

A szerződés létrehozásával az Európai Unió a nemzetközi közösség felé nyilvánvalóvá tette, hogy a legmagasabb szinten is komoly szerepet vállal a globális biztonságpolitikai kérdésekben, valamint a 2003-as biztonsági stratégiájában megfogalmazottaknak megfelelően elkötelezett támogatója a tömegpusztító fegyverek elterjedésének meggátolásával kapcsolatos kezdeményezéseknek. London, Párizs, Berlin és az EU összes tagállamának kiemelt érdeke, hogy a Közel-Kelet atomfegyver-mentessége megvalósuljon, és ne alakuljon ki nukleáris fegyverkezési verseny a térség rivális regionális hatalmi központjai között. A 2011 óta fokozatosan romló regionális biztonsági feltételek, a destabilizálódó Szíria, Irak mellett egy újabb törésvonal kialakulásának, illetve elmélyülésének lehetővé tétele stratégiai hiba lenne. A megállapodás aláírása mindezek mellett érdemben befolyásolhatja az EU és Izrael közötti kapcsolatokat elsősorban a közel-keleti békefolyamat vonatkozásában, hiszen a megállapodás megvalósulásával az európai diplomácia a térségen belül erre a területre koncentrálhat.

Az Európai Uniót a tárgyalások ideje alatt több súlyos válság is érintette. A világgazdasági válság következményeinek kezelése, az ukrán és a görög válság, valamint a menekültkérdés komoly kihívások elé állították az integrációt. Az iráni megállapodás megszületése pozitív fejleménye volt a lisszaboni szerződésben megerősített közös európai kül- és biztonságpolitikának.

20 A 2003-ban a figyelem középpontjába került, pakisztáni (P-1) fejlesztésű IR-1 centrifugák 10 éven belüli leszerelése a megállapodás része, de nyitva hagyja az utat az újabb, IR-4, IR-5, IR-6 és IR-8 típusú centrifugák tesztelésének lehetősége előtt.

21 A reaktor elhasznált fűtőelemeit elszállítják Iránból, így ellenőrizhetővé válik a felhasználás, megakadályozható a nukleáris fegyver alapjául szolgáló plutónium kinyerése.

Oroszország

Irán a külpolitikai gondolkodásban

Oroszország és Irán kapcsolatai évszázadokra nyúlnak vissza, turbulens és békés időszakok váltogatták egymást. A hidegháború periódusában a bipoláris logikának megfelelően a két ország kapcsolataiban a szembenállás dominált Irán Nyugat-barát politikája következtében. Az 1979-es iráni forradalom után Teherán Moszkva felé fordult, és a gazdasági kapcsolatok új impulzust kaptak. A Szovjetunió felbomlása után a két állam szorosabbra fűzte kapcsolatait, ami Moszkva részéről az Egyesült Államok túlhatalma ellenében vizionált új multipoláris világrend jegyében történt. A nyugati szankciók azt eredményezték, hogy Oroszország az egyik legfontosabb kereskedelmi partnere lett Iránnak, az ország fegyverimportjában is jelentősen megnőtt az orosz részesedés, az 1990-es évek közepétől pedig az iráni nukleáris szektor fejlesztésének főszereplőjévé vált. Moszkva törekvéseivel összhangban Irán a megfigyelő státusz után hamarosan a Sanghaji Együttműködési Szervezet tagja lehet.

Az orosz külpolitikai koncepció nem fogalmaz meg kifejezetten Iránra vonatkozó tételt – mint ezt teszi egyébként minden más kiemelt partnerrel –, hanem a non-prolifерáció összefüggéseiben foglalja közre. A 2013 februárjában elfogadott új orosz külpolitikai koncepció nagyon hangsúlyosan foglalkozik a tömegpusztító fegyverek problémájával, ezt különböző kontextusokban nyolc alkalommal említi a dokumentum. Az Iránra vonatkozó rész (a koncepció 89. pontja) rögzíti, hogy „Oroszország kiegyensúlyozott politikát folytat az iráni nukleáris programmal kapcsolatos helyzet átfogó politikai és diplomáciai rendezésének érdekében, a fokozatosságon és a kölcsönösségen alapuló párbeszéd keretében a nukleáris non-prolifерáció követelményeinek való szigorú megfelelés keretei között”.²²

A megállapodás orosz értékelése

Oroszország az atom-megállapodást egyértelműen sikerként és jelentős részben saját sikerként könyveli el. Az orosz elnök közleményben üdvözölte a július 14-i megállapodást, kiemelve a külpolitikai koncepcióban lefektetett két elv – a fokozatosság és a kölcsönösség – szerepét.²³ Putyin szintén aláhúzta az orosz tárgyalódelegáció hozzájárulását a sikerhez. A közlemény hangsúlyozza azt is, hogy a dokumentum megnyitja az utat az Oroszország és Irán közötti „széles körű, békés célú nukleáris együttműködés megvalósítása előtt”, és „külső tényezők nem fogják többé akadályozni a kétoldalú kapcsolatok fejlődését”.

A megállapodás részletesebb orosz értékelését Lavrov külügyminiszter fejtette ki.²⁴ Moszkvának fontos szerepe lesz a dokumentum konkrét végrehajtásában két gyakorlati

22 *Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation*, 2013. 02. 12.

23 *Statement by President of Russia Vladimir Putin following completion of negotiations on Iran's nuclear programme*, 2015. 07. 14.

24 *Заявление и ответы на вопросы СМИ Министра иностранных дел России С.В.Лаврова по итогам переговоров «шестёрки» международных посредников и Ирана по иранской ядерной программе*, Вена, 14 июля 2015 года,

kérdés ügyében: az első az alacsony dúsítású urán Iránból Oroszországba történő szállítására és cserébe orosz természetes urán szállítása Iránba, valamint az Iránban található Fordó urándúsító üzem átalakítása egészségügyi és ipari célú uránizotópok előállítására. (Az orosz tárgyalódelegáció vezetője szerint az Oroszországba szállított dúsított uránt az angarszki nukleáris fűtőanyagbankban tárolják majd.²⁵) Az orosz külügyminiszter további három mozzanatban jelölte meg a megállapodás jelentőségét. Először is, a dokumentum erősíti a non-proliferációs rezsimit, másodsor „egészségesebb légkört teremt” a Közel-Kelet, Észak-Afrika és a Perzsa (Arab)-öböl térségében, harmadszor utat nyit a térség más problémáinak megoldása előtt (például az Iszlám Állam).²⁶

Lavrov legfontosabb mondanivalója azonban Washingtonnak szólt. Emlékeztetett arra, hogy Obama 2009-ben Prágában kijelentette: „Ha sikerül rendezni az iráni atomprogram [körüli vitát], akkor a rakétavédelem európai szegmense okafogyottá válik.” Lavrov hozzátette, hogy felhívták amerikai kollégáik figyelmét erre, és várják a választ.

Orosz értelmezés szerint a fegyverembargó ügyében komoly – és az orosz érdekek mentén tett előrelépés – történt. A Nyugat nyolc-tíz évre szerette volna kitolni ennek idejét, de Moszkva Pekinggel összefogva le tudta ezt csökkenteni 5 évre. Sőt, Lavrov szerint ez alatt az 5 éves időszak alatt is „lehetőség nyílik a fegyverszállításokra az ENSZ BT-n keresztül a megfelelő tájékoztatási és verifikációs eljárások útján”.

A kétoldalú gazdasági kapcsolatok új lendületet vehetnek, nyilvánvalóan újraindulnak az SZ-300-as légvédelmi rendszer leszállításáról szóló tárgyalások, és ugyancsak napirendre kerülhet radar- és rádióelektronikai berendezések vagy polgári repülőgépek Szuhoj Superjet 100 (SSJ100) iráni exportja is. A békés célú atomprogram folytatódása további perspektivikus lehetőségeket rejt magában az orosz nukleáris szektor számára, az olajárak csökkenésével pedig Moszkva inkább csak mint időszakos pszichológiai jelenséggel számol.

Mi a stratégiai orosz érdek a megállapodásban?

Orosz szakértők szerint a megállapodás döntően „orosz modell” szerint született. Azaz, míg Washington iráni hatalomváltást akart elérni, addig Moszkva szerint pontosan a hatalomváltás kikényszerítésére irányuló nyugati politika készítette Teheránt az atomprogram továbbfejlesztésére, aminek kapcsán a katonai célú program kockázata is felmerült. Mértékadó szakértői vélemények szerint az elfogadott dokumentum két szélsőséget került el, és egy olyan középútas megoldást hozott, amelyben az egyik pólus a líbiai forgatókönyv volt (eszerint Kaddáfi a „nullamegoldás” keretében önként lemondott a tömegpusztító fegyverekről), míg a másik pólus Észak-Korea (amelynek vezetése az atomfegyver kifejlesztése és tesztelése mellett döntött).²⁷

Moszkvában a megállapodás kapcsán jellemző az a vélemény, hogy „hasznot húzhatnak”²⁸ az eredményből, mert az áttörést hozhat Oroszország és a Nyugat kapcsolat-

25 *Сергей Рябков выступил на заседании международного клуба „триалог” по соглашению с Ираном.* 2015. 07. 17.

26 *Russia says Iran deal paves way for ‚broad’ coalition against Isis.* *The Guardian*, 2015. 07. 14.

27 *Иран без санкций.* 2015. 07. 14.

28 *Ядерная сделка с Ираном: в чем российский интерес?* 2015. 07. 22.

rendszerében, és a feleket akár az ukrajnai válság holtpontján is átlendítheti. Moszkva a nyereségek között könyvelheti el azt is, hogy diplomáciai csatát nyert, illetve visszanyerte befolyásának egy részét a nemzetközi szinten, valamint a Közel-Keleten is.

Az iráni atomprogramról szóló megállapodással kapcsolatos aktív orosz tárgyalási magatartás és annak (jórészt saját) sikerként való értékelése arra mutat rá, hogy Moszkva biztonságpolitikai áttörést kívánt elérni az Egyesült Államokkal zajló legsúlyosabb vitájában: a rakétavédelemben. Oroszország az amerikai rakétavédelmi program bejelentése óta úgy tekint erre a kezdeményezésre, mint amely felborítja a stratégiai paritást a két fél között. Mivel a telepítés melletti amerikai érvelésben döntő szerepet játszott Irán mint veszélyforrás, ennek – sikeres megvalósulás esetén történő – kiiktatása nagyon erős érvet adott Moszkva kezébe a rakétavédelemmel szemben.

Kisebb mértékben ugyan, de a megállapodásban – szintén konkrét biztonságpolitikai megfontolásból – szerepet játszott az is, hogy a dokumentum ellehetetleníti Irán atomfegyverhez jutását és erősíti a non-proliferációs status quót.

Az is nagy bizonyossággal megállapítható, hogy a megállapodásnak nincs ukrajnai vonatkozású „alkueleme”, ha fog hatni a minszki folyamatra, akkor az csak közvetett módon történik.

Végül, éppen a megállapodás döntően biztonságpolitikai jelentősége miatt annak várható negatív nemzetközi gazdasági hatásai (csökkenő olajárak) eltörpülnek a Moszkva által kalkulált nyereség mellett.

Az iráni megállapodás kínai szemmel

Irán a kínai külpolitikai gondolkodásban

Kína évezredekre visszatekintő kapcsolatokat ápol Iránnal, igaz, a hivatalos diplomáciai kapcsolatot csak 1971-ben vette fel a két ország. Szemben a nyugati hatalmakkal vagy éppen Oroszországgal, történelmi sebek sem terhelik a két ország viszonyrendszerét. Peking évtizedek óta a fegyverszállításokra vagy valószínűleg nukleáris technológiára kiterjedően is segíti Teheránt, így nem meglepő, hogy Kína igyekezett konstruktív szerepet játszani a nagyhatalmak és Irán közötti tárgyalások folyamán is, legalábbis amennyire saját érdekei engedték. Peking kiállt a békés megoldás és Irán nukleáris energiához való joga mellett, ezzel is biztosítva energiacégei befektetési pozícióit a perzsa államban. Mindemellett Peking kénytelen óvatos politikát folytatni, hiszen Iránhoz fűződő kapcsolatai nem veszélyeztethetik az Egyesült Államokkal vagy éppen Izraellel kiépített viszonyrendszerét.

A megállapodás értékelése

A megállapodás egyik legnagyobb nyertese lehet Kína, ha ügyesen lép a következő években. Nem csupán a világ legnagyobb kőolajimportőreként érinti közelről az iráni kiegyezés, hanem befektetési és kereskedelmi partnerként és regionális nagyhatalomként, biztonságpolitikai partnerként is komolyan támaszkodhat majd Teheránra. Nem véletlen,

hogyan Vang Ji kínai külügyminiszter történelmi jelentőségű megegyezésről beszélt 2015. július 14-én.²⁹ Igaz, kockázatok is rejlenek a lehetőségek között.

Peking a konfliktus két lehetséges kimenetelét szerezte volna leginkább elkerülni: egy amerikai–iráni háborút, illetve annak szöges ellentettjét, egy amerikai–iráni összeborulást. Előbbi elzárta volna az utat az Öböl-térségből Kínába irányuló olajszállítmányok előtt, utóbbi viszont az Iránban befektetni szándékozó kínai cégek helyzetét rendíthette volna meg. Ennek megfelelően Kína óvatosan manőverezett, egyfelől megszavazta ugyan az ENSZ-szankciókat, másfelől viszont a kereskedelmi kapcsolatok erősítésével segítette csökkenteni az Iránra ható gazdasági nyomást. Politikai szempontból is hasonlóan kettős érdekei voltak Kínának. Nem támogatta volna Irán esetleges atomfegyver-gyártási ambícióit, ugyanakkor a konfliktusban lehetőséget látott a térségbeli amerikai befolyás csökkentésére.

A megállapodás megkötése, illetve a szankciók majdani feloldása után négy fő területen várható a Peking és Teherán közötti kapcsolatok erősödése. A kőolaj-kereskedelem fellendülése egyértelmű következménye a fejleményeknek, emellett Kína örömmel venne részt Irán óriási infrastruktúra-fejlesztési igényeinek kielégítésében. A regionális biztonsági együttműködés erősítése is a két ország közös érdeke; illetve mindemellett politikai téren is együttműködhetnek majd Washington regionális befolyásának csökkentése érdekében.

A kőolaj-kereskedelem

A Kínai Népköztársaság (KNK) mellett, hogy immáron a legtöbb kőolajat importáló ország a világon, egyben az egyik legkiszolgáltatottabb is e téren. Peking hiába rendelkezik világviszonylatban is kiemelkedő mennyiségű kőolaj- és földgáztartalékok felett, a kitermelés nehézségei és különösen a fogyasztás rohamos bővülése miatt a felhasznált kőolaj kétharmadát már ma is importálni kénytelen. Ráadásul e függőség a következő évtizedekben várhatóan 80 százalék fölé kúszik majd, így érthető, hogy Kína számára elsődleges fontosságú a globális olajpiac alakulása. A kínai vezetés azonban nem csupán pusztán kereslet-kínálati problémával áll szemben, hanem egy komplex geopolitikai rendszerben kell folyamatosan biztosítani a zavartalan ellátást. A térképre tekintve könnyen belátható, hogy a gazdaság számára elemi fontosságú nyersanyagok – így különösen a kőolaj – forrásai messze esnek Kína partvidékétől. Ennek következtében rendkívül hosszú és stratégiai kockázatokban bővelkedő tengeri szállítási útvonalakon kénytelen importálni. Kínát különösen érzékenyen érinti bármiféle konfliktus Irán környezetében, mivel a Közel-Kelet és Kelet-Afrika térségből származik kőolajimportjának közel 70 százaléka. Ráadásul a tankhajóknak gyakran kalózkodó veszélyeztetett, az Egyesült Államok flottái által felügyelt vizeken, szűk keresztmetszetű tengerszorosokon, barátságtalan országok mentén kell elérniük az ország partvidékét.

Mindezek alapján érthető, hogy Peking számára stratégiai érdek volt az Iránnal kapcsolatos konfliktus megoldása és az iráni kőolajexport fellendítése. Az ENSZ és a Nyugat által bevezetett szankciókat megelőzően, 2007-ben Irán még 11 százalékkal részesedett a

²⁹ Wang Yi: *China Plays Unique and Constructive Role in Reaching Comprehensive Agreement on Iranian Nuclear Issue*. *MFA.gov.cn*, 2015. 07. 14.

kínai importból, azonban a geopolitikai kockázatok miatt Peking azt fokozatosan 6 százalékra csökkentette, így a perzsa állam a legfontosabb származási országok sorrendjében a harmadik helyről a hatodikra csúszott vissza. Igaz, összegét tekintve szinte töretlenül növekedett a KNK-ba irányuló iráni olaj kivitele, értéke 2007 és 2014 között 11 milliárd dollárról 21 milliárd dollárra emelkedett.

A két ország közötti kereskedelmi forgalomról általában elmondható, hogy bár a 2004-ben mért 7 milliárd dollárról 2014-re közel 52 milliárd dollárra nőtt, szerkezete meglehetősen egysíkú. A Kínába irányuló iráni export 77 százalékát tette ki a kőolaj 2014-ben, miközben kínai importjuk 90 százaléka feldolgozott ipari termék, jórészt gépek és járművek. A szankciók várható feloldását követő évtizedre viszont ambiciózus célt tűzött ki maga elé a két ország: 2024-re szeretnék elérni, hogy a kétoldalú kereskedelem volumene meghaladja a 200 milliárd dollárt.³⁰

Befektetések és infrastruktúra-fejlesztések

Kína már ma is jelentős, mintegy 17 milliárd dollárnyi FDI-állománnyal rendelkezik Iránban az UNCTAD Stat adatai szerint, amelyet szinte kizárólag az ipar, kétharmadában az energiaipar területén fektetett be.³¹ A nagy kínai energiavállalatok ugrásra készen várják, hogy a szankciók feloldását követően részt vehessenek az iráni energetikai szektor fejlesztésében, igaz, komoly versengés várható a technológiailag fejlettebb nyugati cégekkel. Peking ugyanakkor csomagban szállíthatja fejlesztési terveit, mivel Iránon keresztül már viszonylag biztonságos szárazföldi összeköttetést létesíthetne csővezetékek segítségével a Perzsa (Arab)-öböl és Nyugat-Kína között. Legalább ilyen fontos szerepet játszhat majd Teherán a Peking által meghirdetett új, több száz milliárd dolláros selyemút-projektben (*One Road, One Belt*), amelynek déli közlekedési korridora épp Iránon keresztül vezetne. Ugyanakkor Irán számára is fontos, hogy diverzifikálja az ország kőolajexportját, ráadásul az ország becslések szerint legalább 500 milliárd dollárnyi befektetést igényel, így Kína biztosan komoly megrendelésekre számíthat majd.

Biztonságpolitikai együttműködés

Pakisztán és különösen Afganisztán stabilizálása Irán közreműködése nélkül aligha képzelhető el, miközben az Iszlám Állammal kapcsolatos iráni magatartás is kérdéses. A nyugat-kínai Hszincsiang tartomány muszlim szeparatista törekvései, pakisztáni és afganisztáni határainak biztonsága, vagy akár a kasmíri kérdés miatt is Kína számára stratégiai kérdés Közép-Ázsia biztonsági helyzete, így nyilvánvalóan közös fellépésre törekszik majd Iránnal.

A már fentebb említett szenzitív szállítási útvonalak miatt Peking a hagyományos katonai együttműködés terén is közelebb kerülhet Teheránhoz. A KNK már ma is jelentős érdekeltséggel rendelkezik a nyugat-pakisztáni Gwadar kikötőjében, így nem lenne meglepő, ha idővel Iránba is rendszeres látogatást tennének a kínai haditengerészet egységei.

30 Iran, China set to up trade to \$200bn: Official, *Press TV*, 2014. 03. 03.

31 Foreign Direct Investment Flows and Stocks, *UNCTAD*, 2015. 08. 30.

A kínai hadügyminiszter már 2014 októberében a két ország közötti szorosabb katonai együttműködés lehetőségéről nyilatkozott,³² és a terrorelleses közös fellépés is napirenden van.³³ Az ilyen irányú kínai törekvések jól beleillenek a szállítási útvonalak biztosítását célzó pekingi tervekbe.

Politikai együttműködés

A korábban tárgyalt gazdasági és biztonságpolitikai kapcsolatok fokozódása miatt értelemszerűen az általános politikai együttműködés is erősödni fog Peking és Teherán között. Irán és Kína is érdekelt a közel-keleti amerikai jelenlét erodálásában, és az emberi jogokkal kapcsolatos esetleges nyugati kritikák kapcsán is egy oldalon állhatnak. Kína a politikai kooperációt azáltal is elmélyítheti, ha jelentősebb szerepet ad Iránnak a Peking által létrehozott nemzetközi szervezetekben, így különösen a Sanghaji Együttműködési Szervezetben vagy éppen az újonnan alapított Ázsiai Infrastruktúra Befektetési Bankban.

Kínának ugyanakkor számos kockázattal is számolnia kell. Egyfelől kérdéses Teherán megbízhatósága: a tapasztalatok szerint nem könnyű megfelelő munkakapcsolatot kialakítani az országgal. Másfelől Irán komoly regionális hatalmi ambíciókat dédelget, amelyek esetenként ellentétesek lehetnek a kínai érdekekkel. Üzleti szempontból a legnagyobb veszélyt az jelentheti, hogy amennyiben Teherán nem teljesíti kielégítően a megállapodásban foglaltakat, a szankciók automatikusan ismét életbe lépnek a következő tíz év folyamán bármikor. Egy ilyen esemény komoly veszteségeket jelenthetne a külföldi befektetőknek, így Kínának is. Az sem egyértelmű, hogy az amerikai jelenlét visszaszorítása a térségben valójában mennyire szolgálja Peking érdekeit. Bár úgy tűnik, a kínaiak minden fronton törekszenek Washington befolyásának csökkentésére, kérdés, készen állnának-e a nemzetközi rendfenntartó szerepre egy esetleges jövőbeli közel-keleti kaosz esetén, immáron esetleg az Egyesült Államok nélkül. Washingtonnak saját palagáz- és rétegrepesztés-forradalma miatt amúgy is egyre kevésbé fontos a térség kőolajforrásai feletti kontroll, miközben inkább a csendes-óceáni térségre kíván koncentrálni, éppen Kína miatt.

Irán

Irán önképe a külpolitikai gondolkodásban

Az iráni külpolitikai gondolkodásban meghatározó szerepet játszik Irán kivételességének tudata, mely egyrészt az ősiségbe nyúló államiságon és civilizáción, másrészt a (síita) iszlám forradalmiságon és az azt leképező *velajat-e fakih* állammodellen³⁴ alapszik. Az iráni külpolitika célja ennek a síita modernizációs kísérletként létrejött rendszernek a fenntartása és védelme.

32 China says wants closer military ties with Iran. *Reuters*, 2014. 10. 23.

33 China's top domestic security chief visits Iran to push for anti-terror cooperation. *Reuters*, 2014. 11. 18.

34 A vallástudós irányításán alapuló iszlám kormányzás modelljét Khomeini ajatollah dolgozta ki az 1960-as évek végén. Bővebben lásd például N. Rózsa Erzsébet: Az Iráni Iszlám Köztársaság – a síita modernizációs kísérlet. In: Csicsmann László (szerk.): *Iszlám és modernizáció a Közel-Keleten: Az államiság eltérő modelljei*. Budapest, 2010, Aula, 251–274. o.

Irán a történelem folyamán általában regionális hatalom volt, a forradalom előtt a sahégyenesen „a térség csendőre” kívánt lenni. A forradalom exportjának programja az Iszlám Köztársaság regionális hatalmi törekvéseit vetítette előre. Az iszlám forradalom elszigetelését célzó „kettős feltartóztatás” politikájának végét az afganisztáni tálibok és Szaddám Huszein iraki hatalmának megdöntése jelentette. Az új iráni regionális hatalmiság a „keleti nyitással”, az Ázsiát irányító négyhatalmi tengely elképzeléssel (Kína – India – Oroszország – Irán) és Mahmúd Ahmadinezsád harmadik világ (Afrika, Latin-Amerika) felé nyitó politikájával, majd az „ellenállás frontjával” és a szaúdi–iráni hidegháborúval írható le.

Kivételességének tudatában Irán egyenlő partnerként kívánja elfogadtatni magát a világ vezető hatalmaival, függetlenségét (minden külföldi beavatkozás elutasítását és szigorú tilalmát) az alkotmány is rögzíti.³⁵

A megállapodás iráni értékelése

A nukleáris megállapodás egyértelmű siker Irán számára, hiszen azáltal, hogy „mindössze” korlátozták – fokozott nemzetközi ellenőrzés mellett – programjának egyes paramétereit (például az urán dúsításának mértékét, az uráncentrifugák számát és típusát stb.), elismerték jogát ahhoz, hogy a nukleárisfűtőanyag-ciklus minden elemével rendelkezzen mindaddig, amíg azt békés/civil célra használja.³⁶

Khamenei ajatollah jóváhagyta a megállapodást,³⁷ a tőle és más politikai körökből érkező kijelentések azonban kétséget ébresztenek az iráni szándékokkal kapcsolatban. Egyrészt a tárgyalások utolsó szakaszában hangoztatott „vörös vonalakat” (például, hogy a szankciókat azonnal fel kell oldani vagy a katonai létesítményeket nem lehet ellenőrizni) túllépte a megállapodás. Másrészt Khamenei lebegteti a megállapodás iráni elfogadását („nem biztos, hogy jóvá lesz hagyva itt, és nem biztos, hogy jóvá lesz hagyva ott”), és ezzel párhuzamosan az iráni parlament 201 tagja (a 290-ből) levélben követelte, hogy a kormány terjessze a parlament elé a megállapodást parlamenti jóváhagyásra. Tekintettel arra, hogy mindezek az Egyesült Államokban dúló kongresszusi vitával nagyjából párhuzamosan zajlanak, felmerül a lehetőség, hogy ez egyfajta válasz az amerikai nyilatkozatokra. Ugyanebbe a kategóriába sorolhatók Khamenei megjegyzései arról, hogy az iráni külpolitika nem fog változni, a térségbeli szövetségeseket tovább támogatják majd, valamint hogy Irán kitarthat eddigi politikája mellett az Egyesült Államok irányában.

Bár az iráni keményvonalasok egy része továbbra is elutasítja a megállapodást, nyilatkozataikban Khamenei ajatollah véleményére hivatkoznak, ami azt bizonyítja, hogy nemcsak az alkotmány értelmében, hanem a valóságban is Khamenei hozza meg a végső döntést. Iráni oldalon tehát „Khamenei a keményvonalasok középpontja”, azaz az ő véleménye ellenében egyetlen csoport sem akarja vagy tudja a megállapodás végrehajtását

35 *Az iráni alkotmány* 2–3. cikke, 2015. 07. 15.

36 Jóllehet Irán jogát a nukleáris energia civil célú felhasználásához az atomsorompó-szerződés 4. cikke biztosítja, a szerződés szövege nem tartalmaz részleteket. Ezért az iráni nukleáris vita kezdetétől fogva vitatott volt ennek a cikknek az értelmezése, így lehetett a kezdeti követelés például az urándúsítás teljes feladása.

37 Erdbrink, Thomas: *Ayatollah Khamenei, Backing Iran Negotiators, Endorses Nuclear Deal. The New York Times*, 2015. 07. 18.

megakadályozni. Erre utal az is, hogy az Iszlám Forradalmi Gárda vezetői is jóváhagyták a megállapodást. Ráadásul Khamenei folyamatosan támogatásáról biztosította és dicsérte az iráni tárgyalódelegációt, melynek tagjai a tárgyalási szakaszok sikerét Khameneinek és iránymutatásának tulajdonították. Khameneit minden lépésről rendszeresen tájékoztatták, és személyesen találkozott a delegáció tagjaival.³⁸

Khamenei politikája – támogatja is, kritizálja is a megállapodást – azzal magyarázható, hogy minden szempontot képviselni akar, és miközben ő maga szkeptikus a megállapodás sikerét illetően és nem bízik az Egyesült Államokban, amit a kongresszusi nyilatkozatok csak erősítenek, közvetlenül nem kíván beavatkozni a politikai csatározásokba, sőt, éppen hogy távolságot igyekszik tartani, különösen a jövő tavasszal esedékes parlamenti választások előtt. Ezért, egyes vélemények szerint, ha a megállapodást az Egyesült Államokban a Kongresszus leszavazza, maga Khamenei nem lesz hibáztatható, a bűnbak Haszan Rouhání iráni elnök lesz.³⁹

Mi a stratégiai iráni érdek a megállapodás elfogadása/elutasítása kapcsán?

Irán számára a nukleáris megállapodás – a mára már gyakorlatilag feledésbe merült gazdasági ésszerűségek mellett⁴⁰ – államiságának (állami berendezkedésének) és regionális hatalmi státuszának elismerését jelenti. Az iszlám kormányzás kísérleti modelljének fenntartása és megóvása az iráni külpolitika mindent felülíró célja, miközben az Egyesült Államok többször is megfogalmazta a rendszerváltás szükségességét Iránban. A nukleáris megállapodással – ha közvetve is, de – a rendszerváltás lekerült a napirendről, sőt a rezsim legitimitációjában megerősödött, amennyiben a nép akaratát teljesítette.

Maga a tárgyalási folyamat is – Irán egyenrangú félként a világ vezető hatalmaival szemben –, és a megállapodás is a forradalomban született iráni rezsim regionális hatalmiságának elismerése. A felszabaduló iráni pénzügyi források közvetve-közvetlenül ezt a célt fogják szolgálni, akkor is, ha az ország gazdaságának, infrastruktúrájának fejlesztésére, akkor is, ha fegyverkezési célokra és a szövetségesek támogatására fogják használni, amitől a megállapodás ellenzői tartanak.

A szankciók feloldása Irán számára nyilvánvaló cél volt a tárgyalásokon, annak ellenére is, hogy az iráni piac jól-rosszul alkalmazkodott a helyzethez. Mára úgy tűnik, hogy a befektetők annak ellenére egymásnak adják a kilincset Teheránban, hogy a szankciókat csak fokozatosan, az iráni teljesítés ütemében oldják majd fel.⁴¹

Az iráni nukleáris program korlátok között és a nemzetközi ellenőrzés mellett is hozzájárul Irán regionális hatalmi státuszához, amit a teljes nukleáris fűtőanyagkör birtoklása még jobban hangsúlyoz. Khamenei ajatollah nukleáris fatvájára hivatkozva Irán a térség

38 Esfandiari, Haleh: *Are Ayatollah Khamenei's Views of the Iran Nuclear Deal Emerging?* *The Wall Street Journal*, 2015. 08. 17.

39 Javedanfar, Meir: *The Most Famous Casualty of Obama's Nuclear Deal Could Ultimately be Hassan Rouhani*. 2015. 08. 03.

40 Például, hogy a nukleáris energia olcsóbb, mint a hagyományos technológiákkal előállított energia vagy az, hogy mivel nincs károsanyag-kibocsátás, környezetkímélőbb stb.

41 *Iran eyes \$185 billion oil and gas projects after sanctions*, *Reuters*, 2015. 07. 23.

felelős hatalmának szerepében lép fel, amikor Mohamed Dzsavád Zaríf külügyminiszter felszólítja az atomhatalmakat és Izraelt, hogy szereljék le nukleáris arzenáljukat.⁴² Az is csak idő kérdése, hogy mikor kerül ismét a nemzetközi napirendre a közel-keleti atomfegyvermentes/tömegpusztító fegyverektől mentes övezet terve, melyet ebből a pozícióból Irán minden bizonnyal támogatni fog.

A GCC – az Öböl-térség államai

Irán szerepe az Arab-félsziget országainak külpolitikai gondolkodásában

Irán tevékenysége és megítélése mindig is meghatározó szerepet töltött be az Arab-félsziget államainak külkapcsolataiban. A szunnita arab identitású monarchikus rezsimeket nemcsak etnikai, felekezeti és legitimációs törésvonal választja el a síita perzsa iszlám közársaságtól, de a regionális hatalmi versengésben is egymás fő kihívóinak tekinthetők. Az Öböl⁴³ térségének két oldala közötti, a kölcsönös bizalmatlanságra és az egymástól való félelemre épülő, évszázadokra visszanyúló percepció⁴⁴ az 1979-es iráni forradalom után csak fokozódott, amikor az új rezsim revolucionista külpolitikát hirdetett a Közel-Keleten, amely alapvetően megkérdőjelezte a tradicionális monarchiák legitimitását. Az iráni külpolitikai retorika középpontjába a közel-keleti síita közösségek támogatása került, amelyeknek egy nem elhanyagolható része élt az Öböl menti szunnita arab rezsimek „elnyomása” alatt. Az átlagosan körülbelül 5-35%-os síita kisebbséggel⁴⁵ rendelkező országok joggal tartottak az iráni politikai expanziótól, így válaszul a Teherán (és Bagdad) jelentette fenyegetésre, 1981-ben létrehozták az Öböl Menti Együttműködési Tanácsot (GCC).⁴⁶ Annak ellenére, hogy az iráni külpolitikában a pragmatikus szempontok egyre nagyobb szerepet töltek be az ideológiai megfontolásokhoz képest,⁴⁷ a két fél közötti viszony alapvetően nem enyhült az elmúlt 36 évben, sőt: az arab tavasz kezdete és a regionális polgárháborúk kirobbanása óta a hatalmi versengés csak fokozódott Szaúd-Arábia és Irán között.

Annak ellenére, hogy a GCC létrehozása gyakorlatilag az iráni fenyegetésre adott válaszként is értelmezendő, az integráció tagállamai megosztottá váltak Teherán megítélésében. Míg egyik oldalon Katar, Omán és Dubaj számottevő rendszerellenes síita kisebbség hiányában, gazdasági és kereskedelmi érdekeltségeik következtében nyitottak az Iszlám Köztársasággal való konstruktív kapcsolatok kiépítésére, addig a másikon Bahrein, Szaúd-Arábia, Kuvait és Abu-Dzabi továbbra is ellenséggé tekintenek az országra. Az arab tavasz során ugyan a mérsékelt iszlamizmus (Muszlim Testvérek – MT) megítélése vált

42 Iran's foreign minister calls for world's nuclear weapons states to disarm. *The Guardian*, 2015. 07. 31.; Iran has signed a historic nuclear deal – now it's Israel's turn. *The Guardian*, 2015. 07. 31.

43 Amelyet jól jellemez az olyan szimbolikus kérdésekben való nézeteltérés, mint magának a Perzsa/Arab-öbölnek az elnevezése. E vita következtében a továbbiakban Öbölnek vagy az Öböl-térségnek fogjuk nevezni a régiót, etnikai megjelölés nélkül.

44 Marschall, Christin: *Iran's Persian Gulf Policy. From Khomeini to Khatami*. London & New York, 2003, Routledge, 3–4. o.

45 Illetve a 65-75%-os síita többséggel rendelkező Omán. Lásd Pew Research Center: [Mapping the Global Muslim Population](#). *Pew Research Forum*, 2009. 10. 07.

46 Wright, Steven: Foreign Policy in the GCC States. In Kamrava, Mehran (ed.): *International Politics of the Persian Gulf*. New York, 2011, Syracuse University Press, 89–90. o.

47 Marschall: i. m. 18. o.

a legfontosabb törésvonallá az integráción belül, ez ugyanakkor részben lefedte az Iránnal kapcsolatos megosztottságot is: Katar az MT legfőbb Öböl menti szövetségeseként nyíltan támogatta Mohamed Murszi egyiptomi államfőt, aki – szaúdi narratívában – túl jó viszonyt ápolt Mahmúd Ahmadinezsád volt iráni elnökkel is. A Muszlim Testvériség 2013-as visszaszorulása, valamint a katari és szaúdi uralkodóváltás következtében azonban ismét Irán vált a legfontosabb biztonságpolitikai kérdéssé a félszigeten.

A megállapodás megítélése az Öböl-térségben

Annak ellenére, hogy a GCC államait – mindenekelőtt Szaúd-Arábiát – Izrael mellett az iráni nukleáris egyezmény legnagyobb regionális veszteseinek tekintik, az Öböl menti vezetők első hivatalos nyilatkozatai egyöntetűen támogatóak és pozitívak voltak. Valószínűsíthető azonban, hogy a hat monarchia eltérően értékeli a megállapodást a már meglévő törésvonalak mentén.

A szaúdi biztonságpolitika tradicionálisan három ellenségkép (a radikális iszlamizmus, a mérsékelt, politikai iszlamizmus, valamint Irán) mentén formálódott, amelyek egymáshoz viszonyított relatív fontosságát a belpolitikai és regionális folyamatok határozták meg. 2003 óta a Teherántól való félelem folyamatosan erősödött, amelyet az arab tavasz eseményei és Irán regionális előretörése csak tovább fokozott. Rijád számára az Irán elleni szankciók és az Egyesült Államok politikája jelentette a legfontosabb eszközt a síita előretörés megakadályozására. A Wikileaks által 2015. június 19-én kiszivárogtatott diplomáciai táviratok szerint a szaúdi vezetés az elmúlt években többször felhívta az Egyesült Államok figyelmét Irán regionális terjeszkedésére, a különböző közel-keleti síita csoportok és Teherán kapcsolataira, különösen a bahreini és a jemeni válság kirobbanása óta. Ezek alapján azonban kijelenthető, hogy Rijád nem kifejezetten az iráni atomprogramtól vagy egy esetleges perzsa atombombától tartott, hanem a szankciók feloldásának következményeitől. A gazdasági és fegyverkereskedelmi korlátozások eltörlésével ugyanis – Rijád értelmezésében – az Egyesült Államok gyakorlatilag hozzájárul Teherán fegyverkezéséhez, a különböző terrorista csoportok (például a Hezbollah) felfegyverzéséhez, valamint Irán befolyásának növekedéséhez a térség politikai (iraki–szíriai helyzet) és gazdasági (például olajár meghatározása) viszonyaiban. A szaúdi vezetés emellett érzékeli, hogy Washingtonnal egyre több regionális kérdésben áll fenn nézeteltérése, Irán és az Egyesült Államok pedig (például Szíria kapcsán) retorikailag egyre inkább közeledni látszik egymáshoz. További rugalmatlanságot okoz a szaúdi álláspontban a kérdés hazai vonatkozása: Rijád belpolitikai dinamikáját Szalmán király hatalomra jutása után egyre inkább a „két Mohamed”, bin Nájif belügy- és bin Szalmán védelmi miniszter közötti versengés határozza meg. A király természetesen fia pozícióit igyekszik javítani a vetélkedésben, aki hírnevét és hazai támogatottságát (a jemeni beavatkozás irányítása miatt) az Iránnal szembeni agresszív kiállásának köszönheti. Teherán súlyának növekedése csökkentené a trónörökös-helyettes esélyeit és pozícióját, erősítve a terrorizmus elleni küzdelemben hírnevet szerző Mohamed bin Nájif befolyását.

A hagyományosan Szaúd-Arábia politikáját követő Öböl menti kisállamok (elsősorban Kuvait, Bahrein és az Egyesült Arab Emírségek) osztják Rijád félelmét a megállapo-

dással kapcsolatban, azonban – részben relatív gyengeségük és az Iránnak való geopolitikai kiszolgáltatottságuk miatt – eltérő megfontolásaik is vannak. A körülbelül 20-30%-os síita kisebbséggel rendelkező Kuvait jelenleg nem érdekelt a szaúdi narratíva által felerősített felekezeti ellentétek kieleződésében, különösen az Iszlám Állam (IS) erre irányuló fokozódó tevékenysége miatt.⁴⁸ A Szabáh család által vezetett emírség tehát nyitottabb a konstruktív párbeszédre, amit jól mutat, hogy Kuvaitváros volt az első regionális főváros, amelyet az iráni külügyminiszter meglátogatott a megállapodás megszületését követően.⁴⁹ Az Egyesült Arab Emírségek (UAE) külkereskedelme minden bizonnyal profitálni fog a Teheránt sújtó szankciók feloldásából,⁵⁰ ugyanakkor az ország vezetése mindig is bizalmatlan volt Iránnal, aminek legfőbb oka a szunnita vezetésű ország jelentős méretű síita kisebbsége és az évtizedes területi viták két sziget hovatarozása kapcsán.⁵¹ A föderáció ráadásul belülről is megosztott a kérdésben: az olajtermelő Abu-Dzabi ellenségesebb, míg a külkereskedelemben érdekelt Dubaj pozitívabb szemszögből ítéli meg Teheránt.⁵² A legproblémásabb ugyanakkor Bahrein helyzete: a síita többségű, de szunnita vezetésű királyság az országban lezajló 2011-es tüntetések óta különösen gyanakvó Iránnal szemben, annak ellenére, hogy a hivatalos vizsgálóbizottság nem talált bizonyítékot Teherán aktív közreműködésére.⁵³ Az akkori megmozdulásokat a GCC közös hadereje (elsősorban Szaúd-Arábia) leverte, ugyanakkor Manama azóta is különösen érzékeny Irán regionális tevékenységére. Nem véletlen, hogy Bahrein az egyetlen Öböl menti ország, amelynek a Teheránnal való kapcsolata láthatóan megromlott a megállapodás bejelentése óta.⁵⁴ Manama visszahívta teheráni nagykövetét az iráni kormány „ellenséges” megjegyzéseire, valamint két bahreini csempész lebuktatására hivatkozva, akik állítólag iráni fegyvert akartak bejuttatni a szigetországba illegális csatornákon keresztül.⁵⁵

A legkülönlegesebb helyzetbe az Iránnal konstruktív kapcsolatokat fenntartani igyekvő Omán és Katar kerültek. Kábúsz bin Szaíd al-Szaíd ománi szultán 1970-es hatalomra jutása óta az ország külpolitikájának alapelveivé az egyensúlyozás, a közös érdekeken alapuló együttműködés, valamint a nemzetközi viták békés úton való rendezésének elősegítése váltak.⁵⁶ Ománt többé-kevésbé elkerülte az elmúlt években fokozódó szektáriánus vetélkedés, hiszen a lakosság többsége az iszlám ibáditá ágához tartozik.⁵⁷ Ebből kifolyólag – valamint a Hormuzi-szoros miatt kialakult együttműködési kényszer következtében –

48 Althunayyan, Hamad: *Not the Iran Deal, it is Iran's Policies*. *agsiw.org*, 2015. 08. 06.

49 Al-Qatari, Hussain – Schreck, Adam: *Iran's Top Diplomat Woos Skeptical Neighbors in First Regional Tour Following Nuclear Deal*. *startribune.com*, 2015. 07. 26.

50 Morris, Loveday – Naylor, Hugh: *Arab States Fear Nuclear Deal Will Give Iran a Bigger Regional Role*. *washingtonpost.com*, 2015. 07. 14.

51 Peterson, J. E.: *Sovereignty and Boundaries in the Gulf States. Setting the Pheripheries*. In Kamrava, Mehran (ed.): *International Politics of the Persian Gulf*. New York, 2011, Syracuse University Press, 34–36. o.

52 Ulrichsen, Kristian Coates: *Insecure Gulf. The End of Certainty and the Transition to the Post-Oil Era*. New York, 2011, Columbia University Press, 48. o.

53 *Report of the Bahrain Independent Commission of Inquiry*. *bici.org.bh*, 2011. 12. 10. 383–385. o.

54 *Bahrain Minister: 'Iran wants to control the region'*. *bbc.com*, 2015. 06. 30.

55 *Bahrain-Iran Ties in Crisis after 'Hostile Remarks'*. *aljazeera.com*, 2015. 07. 26.

56 *Oman: A Unique Foreign Policy*. *rand.org*, 1995.

57 Az iszlámnak a szunnita és síita felekezettől elkülönült, általában Ománhoz és Zanzibárhoz kötött ibádi ágát a legtöbb kutató mérsékelt és toleráns vallásnak tartja. A hagyomány szerint a körülbelül másfél millió hívővel rendelkező ibádi iszlám gyökerei a Mohamed próféta halálát követő évtizedekig követhető vissza, vagyis a szunnita–síita szakítást megelőző időkig.

Maszkat nem tekintette érdekének Irán elszigetelését,⁵⁸ sőt mint egyensúlyozási külpolitikát folytató kisállam kifejezetten érdekelt abban, hogy a regionális erőviszonyok egyenlesebbek legyenek, és ne alakuljon ki szaúdi hegemonia a térségben. Omán éppen ezért az elmúlt évtizedekben több bilaterális kapcsolatban is fel kívánt lépni mediátorként, többek között az 1980-as évek iráni–iraki konfliktusában,⁵⁹ de a jelenlegi iráni–amerikai tárgyalásokban is közvetítőként tevékenykedett. Maszkat 2011 szeptemberében nyerte el a két fél bizalmát, amikor segítette tisztázni három, Iránban bebörtönzött amerikai állampolgárt a kémkedés vádjá alól, majd 2012 júliusától az ománi vezetés közvetített a két fél között az atomvita megoldása érdekében.⁶⁰

Katar már az egyezmény megszületése előtt is biztatta a tárgyaló feleket a megállapodásra.⁶¹ Doha számára mindenképpen pozitív Irán reintegrálása a nemzetközi rendszerbe, annak ellenére, hogy a szankciók feloldása után Teherán potenciális versenytársa lehet a nemzetközi földgázpiacon. A katari külpolitikát 2011 óta a Szaúd-Arábiával való vetélkedés határozta meg,⁶² mivel a kis Öböl menti ország jelentette a Rijád által ellenségnek tekintett Muszlim Testvérek legfontosabb arab támogatóját, ugyanakkor Mohamed Murszi 2013-as bukása után úgy tűnt, hogy Doha kénytelen feladni ambícióit, és elfogadni Szaúd-Arábia dominanciáját az Arab-félszigeten. Az iráni megállapodás potenciálisan kiutat jelenthet Katar számára a jelenlegi külpolitikai válságból, és mozgásteret teremthet számára Rijáddal szemben.⁶³

A megállapodás lehetséges hatásai a GCC-országok stratégiájára

Az iráni megállapodás alapvetően eltérő hatással lehet a GCC tagállamainak külpolitikai stratégiájára, ugyanakkor közös jegyeket is felfedezhetünk. Mind a hat arab ország már az egyezmény megszületése előtt jelezte az Egyesült Államoknak, hogy határozottabb kiállást várnak el Washington részéről a térség biztonságáért. Az Obama-adminisztráció igyekszik kielégíteni partnerei igényeit, amit bizonyít a májusi Camp David-i találkozó⁶⁴ vagy John Kerry amerikai külügyminiszter augusztusi dohai látogatása.⁶⁵ Emellett a GCC tagállamai szinte egységesen fejlesztik haderejüket és légvédelmi kapacitásukat, amit az iráni megállapodás bejelentése csak megerősített: mindössze két héttel ezután Rijád 600 Patriot-rakétát (PAC-3) akar vásárolni a Pentagontól, és valószínűsíthető, hogy az Emírségek után (Katarral egyetemben) be fog szerezni egy THAAD légvédelmi rendszert is Washingtontól.⁶⁶ Az Egyesült Államokkal való szorosabb katonai együttműködés

58 Nereim, Vivian: *The Only Sultan I've Ever Known*. *foreignpolicy.com*, 2014. 11. 13.

59 Oman: i. m.

60 Gupta, Shohini: *Oman: The Unsung Hero of the Iranian Nuclear Deal*. *internationalpolicydigest.org*, 2015. 07. 18.

61 Qatar: *Iran Nuke Deal is Step for Stability in Region*. *timesofisrael.com*, 2013. 11. 25.

62 Yigit, Dilek: *The Rivalry between Saudi Arabia and Qatar and its Reflections on the Middle East*. *Sde.org.tr*, 2014. 05. 23.

63 Nem beszélve arról, hogy a 2015 elején végbement trónutódlás következtében a mérsékelt iszlamizmus, így a Muszlim Testvérek megítélése is változott Szaúd-Arábiában. Szalmán király a biztonságpolitikai háromszögben sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonít a dzsihadista terrorizmusnak és Iránnak, mint a politikai iszlamizmusnak, ami pozitívan hatott a Doha és Rijád közötti kapcsolatokra.

64 Liptak, Kevin – Labott, Elise: *Obama: U.S. Would Use Military Force to Defend Gulf Allies*. *cnn.com*, 2015. 05. 15.

65 *Kerry Holds Talks on Iran Deal with Top Gulf Leaders*. *aljazeera.com*, 2015. 08. 03.

66 Weisgerber, Marcus: *Saudi Arabia Responds to Iran Deal: Give Us 600 Patriot Missiles*. *defenseone.org*, 2015. 07. 29.

rövid távon mindenképp növeli a rezsimek biztonságát és biztonságérzetét, ugyanakkor – a lakosság Nyugat-ellenessége miatt – könnyen okozhat középtávon belpolitikai instabilitást.⁶⁷

Politikai dimenzióban az iráni megállapodás legfontosabb következményét a Szaúd-Arábia és az Öböl menti kisállamok közötti távolság növekedése jelentheti. A rijádi vezetés belső és külső kommunikációjában „beragadt” a szektáriánus ellentétek részben mesterségesen kreált keretrendszerébe, ezért nem valószínű, hogy az iráni–szaúdi versengés alább fog hagyni, sőt Rijád valószínűleg érzékeli, hogy a megállapodásba való belenyugvásért cserébe megnőtt a mozgástere, így több regionális kérdésben (például Jemen) gyakorlatilag szabad kezet kapott Washingtontól. További következmény lehet az Izraellel való kapcsolatok normalizálása (amely egyes sajtóhírek szerint zárt ajtók mögött már meg is kezdődött), ugyanakkor fontos látni, hogy az iráni–amerikai közeledés nem hátrította el az e folyamat előtt álló akadályok jelentős részét (például palesztin kérdés). Sokatmondó továbbá, hogy Rijád és Tel-Aviv ellentétesen reagált az iráni megállapodásra: míg előbbi hivatalosan támogatta és gyakorlatilag tudomásul vette, addig utóbbi hangosan kiállt ellene.

Rijáddal ellentétben és Bahreinen kívül egyik Öböl menti kisállam sem zárkózik el Irán reintegrálásától. Kuvait hagyományosan követi a szaúdi álláspontot a regionális biztonságpolitikai kérdésekben, de az Iszlám Állam júniusi merénylete után a vezetés valószínűleg nagyobb veszélyként érzékeli a radikális iszlamizmust, mint Iránt. A belülről megszegt Egyesült Arab Emírségek külpolitikáját ugyan a Teheránnal ellenségesebb, olajtermelő Abu-Dzabi dominálja, ugyanakkor a szankciók feloldásával erősödhet Dubai gazdasági és politikai súlya a föderációban, amely idővel kihathat az ország külpolitikájára is. Az egyezmény legfontosabb nyerteseivé azonban az egyensúlyozásra törekvő, belső szektáriánus ellentétektől mentes kisállamok, Omán és Katar válhatnak, amelyeknek a külpolitikai mozgástere egyértelműen nőni fog a megállapodás következtében. Maszkat már a jemeni beavatkozásból való kimaradással is jelezte, hogy nem támogatja a szunnita–síita törésvonalat felerősítő szaúdi külpolitikát, hiszen az könnyen destabilizálhatja az Arab-félszigetet. Mivel az iráni külpolitikának sosem volt célpontja Omán, ezért Maszkat számára az igazi kihívást Szaúd-Arábia hegemoniája jelentené, ennek esélyét viszont a megállapodás csökkenti. Katar regionális mozgástere is nőhet az egyezmény aláírása után: a mérsékelt iszlamizmus támogatásával a saját pozícióját meggyengítő ország számára Irán reintegrálása lehetőséget teremt nemcsak a szaúdi dominancia csökkentésére, de az ország történetének legsikeresebb időszakához, az arab tavasz előtti évtized külpolitikájához való visszatérésre is, amely a mindenki számára elfogadható partner imázsának megerősítésén, a közvetítés és a *public diplomacy* eszköztárának hatékony felhasználásán alapult.

Összességében tehát az iráni megállapodás után egyre valószínűtlenebbnek tűnik Szaúd-Arábia azon törekvése, hogy létrehozzon egy minél szélesebb Irán-ellenes, szunnita arab vezetésű koalíciót. Egy ilyen szövetség megalakításához ugyanis meg kellene találnia a közös nevezőt a mérsékelt iszlamizmust támogató, a Teheránnal való konstruktív viszony fenntartásában érdekelt Törökország és Katar, a terrorizmus szorításában egyre keményvonalasabb Egyiptom, valamint a palesztin kérdésben kompromisszumképte-

67 Lásd Lawson, Fred H.: Security Dilemmas in the Contemporary Persian Gulf. In Kamrava, Mehran (ed.): *International Politics of the Persian Gulf*. New York, 2011, Syracuse University Press, 61–62. o.

lennek tűnő Izrael között. Az Egyesült Államok ugyan gyakorlatilag szabad kezet adott Szaúd-Arábiának az Arab-félszigeten, ugyanakkor kérdéses, hogy ez a szaúdi hegemonia mennyire marad életképes az abban ellenérdekelt szomszédok tevékenysége és a rövid távon megoldhatatlannak tűnő jemeni válság körülményei között.

Izrael

Irán a külpolitikai gondolkodásban

A Netanjahu-kormány(ok) alatt Irán, mely egyenesen Izrael létét fenyegeti, az izraeli külpolitika központi eleme lett, háttérbe szorítva nemcsak a térség átalakulásából fakadó esetleges veszélyforrásokat, hanem a palesztin kérdést is. Alapjául – és legitimációként – egyrészt Mahmúd Ahmadinezsád iráni elnök Izrael-ellenes kijelentései szolgáltak, másrészt az a tény, hogy az Iráni Iszlám Köztársaság máig nem ismeri el a „cionista államot”. Emellett azonban mindkét társadalom (nagy része) tudatában van annak, hogy a két nép közötti kapcsolatok az ókorig visszamenően kifejezetten jók voltak,⁶⁸ és az Iránban élő zsidó közösség, illetve az Izraelben élő iráni zsidók ma is fontos kapcsolatot jelentenek.⁶⁹

Az izraeli hivatalos politika alaptételét („Irán létében fenyegeti Izraelt”), valamint az ennek kapcsán a kormány által rendszeresen kommunikált háborús fenyegetést a politikai és biztonságpolitikai elitben sokan vitatták: miközben egy esetleges Irán felől érkező támadást/fenyegetést nem zártak ki („stratégiai fenyegetés”), annak a „létet fenyegető” mivoltát sokan cáfolták.⁷⁰ Egy esetleges izraeli megelőző csapás reális lehetőségeiről nyílt vita folyt a médiában: egyedül vagy együtt az Egyesült Államokkal, egyszeri csapásmérés vagy több hullámban támadás az iráni nukleáris létesítmények ellen stb. Különösen a biztonsági erőknél azonban nagyon komoly aggályokat fogalmaztak meg a megelőző csapás lehetséges következményeivel kapcsolatban: például egy ilyen lépés immár bizonyosan az atomfegyverek kifejlesztésére készíti Iránt, az egész térség lángba borul stb.

Netanjahu Irán-politikáját azonban nemzetközi téren háttérbe szorította a 2013. novemberi genfi keretmegállapodás, illetve a 2015. áprilisi, majd júliusi végleges megállapodás.

A megállapodás izraeli értékelése

A megállapodást a hivatalos izraeli álláspont – rögtön és azonnal – egyértelműen kudarcnak és elhibázottnak értékelte. Az izraeli társadalomban azonban óriási vita bontakozott ki, amelyben a kormányzat, a szakmai elit és a közvélemény álláspontjai között egyre mélyebbek a törésvonalak, miközben Izrael egyre távolabb kerül szövetségeseitől is.

A Netanjahu-kormány és személyesen maga a miniszterelnök már a tárgyalások alatt nyilvánvalóvá tette, hogy „egy rossz megállapodás rosszabb, mint ha egyáltalán nincs

68 Ismert és gyakori a hivatkozás arra, hogy az ókorban Nagy Kürosz bocsátotta el a zsidókat a babiloni fogságból, vagy Eszter történetére az Ótestamentumban stb.

69 Az iráni alkotmány értelmében az Iránban élő zsidó közösség szabadon gyakorolhatja vallását (13. cikk) és alanyi jogon egy képviselőt küldhet a parlamentbe (64. cikk).

70 Feldman, Shai – Brom, Shlomo – Stein, Shimon: *What to Do about Nuclearizing Iran? The Israeli Debate. Middle East Brief* No. 59, Brandeis University, Crown Center for Middle East Studies, 2012. február.

megállapodás”,⁷¹ ami azt sugallta, hogy az izraeli kormány előre elzárkózik a megállapodástól, függetlenül annak tartalmától. Ez annál is inkább lehetségesnek látszott, mert Netanjahu 2015. márciusi amerikai látogatása és kongresszusi beszéde miatt a genfi tárgyalásokkal kapcsolatban az amerikaiak immár semmiféle információt nem osztottak meg izraeli szövetségeseikkel. Ennek ellenére Netanjahu folytatja a megállapodás elutasítására felszólító kampányát, aminek sikere legalábbis kétséges.

Ismert, hogy az amerikai Kongresszusnak szeptemberben döntenie kell az iráni nukleáris megállapodás elfogadásáról, és az Obama-kormányzat az elfogadás mellett kampányol. Az izraeli miniszterelnök ellenkampánya sokakban negatív érzelmet kelt, miközben egyre nyilvánvalóbb, hogy a hagyományosan izraeli érdekeket képviselő nagy szervezetek, mint például az AIPAC, egyre inkább elszakadnak nemcsak az amerikai társadalom többségi véleményétől, de az amerikai zsidóságétól is, amely egyre nagyobb arányban támogatja az iráni nukleáris megállapodást.⁷² Ennek egyik okaként paradox módon egyes elemzők a palesztin kérdésben tanúsított izraeli magatartást jelölik meg („Netanjahunak esze ágában sincs a palesztinokkal megállapodni”),⁷³ és ugyanez a politika az, amely Izraelt egyre láthatóbban eltávolítja nyugat-európai szövetségeseitől is.⁷⁴ De az izraeli elutasító magatartás – mind az iráni nukleáris megállapodás, mind a palesztin kérdés tekintetében – az ENSZ Biztonsági Tanácsa másik két állandó tagjának, Oroszországnak és Kínának az elutasításával is találkozik.

Az izraeli szakmai elit elsősorban ezekre a tényezőkre hivatkozik, amikor azt javasolja, hogy Izrael fogadja el az iráni nukleáris megállapodást („Izrael biztonsága szempontjából meglepően jó megállapodás”),⁷⁵ hiszen nemcsak hogy nem tudja megakadályozni azt, de a megállapodás után az eddig elért eredmények sem fenntarthatók, melyek elsősorban a szankciós rezsimben öltöttek testet.⁷⁶ A nemzetközi üzleti világ, beleértve az amerikai vállalatokat is,⁷⁷ megindult Irán felé, ami egyértelműen a szankciók végét jelenti (hacsak Irán meg nem szegi a megállapodást).

Mi a stratégiai izraeli érdek a megállapodás elfogadása/elutasítása kapcsán?

Bár az izraeli társadalom többsége támogatja a Netanjahu-kormányt az iráni megállapodás elleni harcban,⁷⁸ az izraeli politikai és biztonságpolitikai elit prominens személyiségei a jelenlegi politika elvetésére és a megállapodás elfogadására szólítanak fel. Az eddigi po-

71 Benari, Elad: 'A Bad Deal Is Worse Than No Deal', Says Netanyahu, *israelnationalnews.com*, 2013. 11. 10.

72 Bloomfield, Douglas: Washington watch: Netanyahu's Iranian excuse. *The Jerusalem Post*, 2015. 07. 29.; Ravid, Barak: Exclusive Diplomat Warns: U.S. Jews Aren't Behind Israel on Iran Deal. *Haaretz*, 2015. 07. 30.

73 Bloomfield, Douglas: i. m.

74 Ismert, hogy a megszállt területek kérdésében az Európai Unió egyre határozottabb álláspontot foglal el, és mára az unión belüli kötelező szabály lett az izraeli és az Izrael által megszállt területekről érkező áruk megkülönböztetése.

75 Mitzna, Amram: For Israel's sake don't reject the Iran Agreement. *Rollcall.com*, 2015. 07. 30.; Former Shin Bet chief: Iran deal is best option for Israel. *The Jerusalem Post*, 2015. 07. 21.

76 Menashri, David: The Nuclear Accord with Iran: The Day After. *ACIS Iran Pulse* No. 75, 2015. 07. 30.; Kurtzer, Daniel: Why Iran deal is good for Israel. *CNN*, 2015. 08. 04.

77 U.S. Business People Eyeing Investment in Iran. *Haaretz*, 2015. 05. 30.

78 Israel Hayom poll 76% continue to battle against Iran agreement. *israelhayom.com*, 2015. 07. 31.

litika folytatása miatt Izrael szinte bizonyosan elveszíti eddigi szövetségeseit.⁷⁹ Mára gyakorlatilag elfogyott a kétpárti támogatás az Egyesült Államokban, miközben Franciaország, mely a nukleáris tárgyalásokon a legszigorúbb álláspontot foglalta el (sokak szerint éppen az izraeli kapcsolat okán), kezdeményezheti az ENSZ-ben a kétállamos megoldás megvalósítását, a palesztin állam elismerését. Az pedig szintén aggasztó tendencia, hogy az európai közvélemény is egyre kritikusabb Izraellel szemben, éppen a palesztin kérdés kapcsán. Izrael nem számíthat az iráni megállapodást eddig ellenző öböl menti arab államok támogatására sem, amelyek a megállapodást – ha óvatosan is, de – elegendő biztosítéknak tartják az iráni nukleáris program békés természetére.⁸⁰ A szaúdi kiegészítés a Muszlim Testvérekkel pedig újabb Izrael-ellenességet eredményezhet, hiszen a Hamász a Muszlim Testvérek családjához tartozik.

Izrael tehát olyan kihívásokkal néz szembe, mint az egyre erőteljesebb elszigetelődés a nemzetközi rendszerben,⁸¹ a közel-keleti térség átalakulása, melynek során az új közel-keleti rendben Irán regionális hatalmi státusza elismerést nyer, és lassan kikerülhetetlenné válik a palesztin állam megalakítása.⁸²

Törökország

Irán a török külpolitikai gondolkodásban

A török külpolitikai gondolkodásban Irán megítélése alapvetően történelmi és reálpolitikai megfontolásokon alapszik. Az Oszmán-Török Birodalom és a Szafavida Perzsia háborúit lezáró kaszr-e sírini/zohábi béke (1639) a Közel-Kelet máig egyetlen viszonylag stabil határát és hatalmi egyensúlyát állapította meg (még akkor is, ha határ menti összecsapások később is voltak, és a határ tényleges kijelölése csak a 19. században történt meg).

A két ország igen összetett, és dinamikusán változó kapcsolatrendszerrel ápol, amely részben az érdekegyezésen és közös kihívásokon, részben az ellentéteken alapszik és folyamatosan változik. Az arab országtömb határán a korábbi arab nacionalista törekvésekkel szemben most az arab tavasz eseményeiből következő polgárháborús helyzet, illetve az Iszlám Állam léte és terjeszkedése a legfőbb, együttműködésre készítő fenyegetés, beleértve a menekültáradat újabb hullámaival. Évtizedek óta rendszeresen előtérbe kerülő – közösen is kezelendő – veszélyforrást jelentenek a mindkét államban milliós nagyságrendben élő kurd közösségek autonómia- és/vagy elszakadási törekvései. Ehhez részben kapcsolódik az ismét napirendre került fenyegetés: Irak felbomlása, amellyel kapcsolatban már az 1990–1991-es öbölválság és háború kapcsán – és azóta is – a két állam többször is nyilvánosan kiállt Irak területi épségének megőrzése mellett.⁸³ A kapcsolatok az utób-

79 White, Ben: Trouble ahead: growing rift between Israel and its allies, *middleeasteye.net*, 2015. 08. 02.

80 Saudi FM: Iran Deal may stop Tehran from getting nuke weapon. *bigstroy.ap.org*, 2015. 07. 23.; Kerry assures Gulf countries on Iran agreement. Gulf Cooperation Council members were cautious but supportive of the deal. *UPI*, 2015. 08. 04.

81 Marashi, Reza: Israel Must Accept a U.S. Iran Entente in the Middle East or Risk Total Isolation. *Haaretz*, 2015. 08. 02.

82 Bloomfield, Douglas: i. m.

83 Turkey reiterates support for Iraq's Territorial Integrity. *People's Daily*, 2001. 05. 21. Ha más okokból is, de ez az elkötelezettség ma is fennáll. Lásd Iran supporting Iraq's unity, territorial integrity. *Islamic Invitation Turkey*, 2015. 04. 20.; Iran Renews Support for Iraq's Territorial Integrity. *Ghatreh*, 2015. 07. 28.

bi években különösen jónak bizonyultak gazdasági téren, amennyiben Törökország több esetben is segítette az iráni szankciók által korlátozott helyzet „megoldását” a „szürke” területeken (például török bankok és a nem szankcionált iráni bankok közötti forgalom, török tulajdonban lévő Peugeot-gyár termelése az iráni piacra stb).

Ugyanakkor a térségben egyre erősödő szunnita–síita ellentétek, a szíriai polgárháborúban szemben álló feleknek nyújtott támogatás, Törökország nyugati (NATO) elkötelezettsége, és újabban az iráni sajtó támadásai Recep Tayyip Erdoğan államfővel szemben folyamatos feszültségforrás a két állam között. Az ellentétek 2015 nyarán számos formában manifesztálódtak, többek között a köztársasági elnök kemény, bíráló nyilatkozataiban a jemeni polgárháború ügyében, az Erdoğan-látogatás halogatásában, illetve az iráni külügyminiszter törökországi látogatásának hirtelen lemondásában 2015 augusztusában.

Mindeddig azonban az iráni–török kapcsolatokban keletkező minden feszültséget korlátok között tartott az óvatosság, a nyílt konfrontáció elkerülésének – eddig – mindent felülíró tétele, mely egyrészt találkozik az Ahmet Davutoğlu nevével fémjelzett „nulla probléma a szomszédokkal” külpolitikai doktrínával, másrészt azzal a közvetítői szereppel, melyet Törökország az elmúlt bő évtizedben, de különösen az arab tavasz előtt játszott.⁸⁴

A megállapodás török értékelése

A nukleáris megállapodás jó hír Törökországnak, mely következetesen vonakodik attól, hogy nyíltan Irán kihívójává váljon.⁸⁵ Egy esetleges, bizonyítottan katonai célú iráni nukleáris programot a török vezetés nem hagyhatott volna szó nélkül, és ez minden bizonnyal felborította volna az évszázados törekeny egyensúlyt a két állam között. A nukleáris megállapodás ezt a lépéskényszert oldotta fel, és közvetve igazolta az eddigi török hozzáállást: a török hivatalos retorika óvatosan, a közvélemény pedig határozottan – érzelmeiktől sem mentesen – évek óta következetesen támogatja Irán jogát egy civil célú nukleáris programhoz. Ennek hátterében egyrészt a növekvő kiábrándultság, sőt ellenérzés áll a NATO-val,⁸⁶ az Európai Unióval⁸⁷ és az Egyesült Államokkal⁸⁸ szemben, amit fokozott a 2010-ben Törökország és Brazília által közvetített török–brazil–iráni nukleáris megállapodás elutasítása (és annak módja) a nyugati szövetségesek részéről.⁸⁹

84 Balogh István: Törökország közvetítő szerepe az iráni atomvitában. *Külügyi Szemle*, 2009. 4. sz. 18–37. o.

85 Kibaroglu, Mustafa – Çağlar, Barış: Implications of a Nuclear Iran for Turkey. *Middle East Policy Council Journal*, Winter 2008, Vol. XV., No. 4.; Kibaroglu, Mustafa – Can Sazak, Selim: Good news from Vienna is a relief to Ankara. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 2015. 07. 18.

86 Bár a NATO-tagságot általában nem kérdőjelezi meg, Törökország kétszer is csatlódott a NATO-n belüli szolidaritásban: sem 1990–1991-ben a kuvaiti öbölválság és -háború kapcsán, sem a 2003-as iraki háború kapcsán nem kapta meg a kért védelmet és támogatást. (A szíriai nemzetközi szárazföldi beavatkozás elmaradása szintén növelte a török csatlódottságot, bár az nem kifejezetten a NATO-hoz kapcsolódik.)

87 Ismert, hogy a török társadalom és politikai elit egyre szkeptikusabb az ország uniós tagságával kapcsolatban, miközben az uniós bizonyos országaiban egyre erőteljesebb az ellenállás Törökország felvételével szemben, amit a menekültválság tovább fokoz. Egyelőre az sem látszik, hogy a belátható időben a befagyott csatlakozási tárgyalásokban elmozdulás következne be.

88 Az amerikai–török viszony – elsősorban a 2003-as iraki háborút követően – jelentősen elhidegült, aminek egyik fő oka az amerikai közömbösség Törökországnak a PKK terrorizmusa ellen vívott harcában, de belejátszik az egyre erősödő amerikai kritika a török belpolitika, demokrácia és emberi jogok stb. kérdésében is.

89 *The Role of Brazil and Turkey in Nuclear Negotiations with Iran*. *National Iranian American Council*, 2011. 02. 15.

Így a török közvélemény a mindeddig láthatóan nem bizonyított iráni „atombomba-törekvés” helyett egy feltörekvő ország sikeres műszaki modernizációját látja – követhető példaként is –, amit a fejlett világ akadályozni akar. Különösen fontos ez a regionális hatalmi ambíciókat immár nyíltan vállaló Törökország számára, ahol az ország első atomerőműve tervezési fázisban van.⁹⁰

Nem világos még ugyanakkor, hogy a megállapodás és a szankciók felfüggesztése/feloldása nem veszélyezteti-e Törökország energiapiaci ambícióit. Az ukrainai válság, valamint a Nabucco és a Déli Áramlat projektek bukása lehetőséget teremtett Ankara számára, hogy megerősítse geopolitikai helyzetéből adódó centrális szerepét Közép- és Kelet-Európa energiaellátásában, amelynek első lépése – az orosz földgázt szállító Török Áramlat vezeték első szakaszának megépítése – már elkezdődött.⁹¹ A tárgyalások Moszkva és Ankara között ugyan a török belpolitikai válság miatt szünetelnek novemberig, mindenesetre kijelenthető, hogy a projekt kiemelkedő fontosságú Törökország számára, és kiutat jelenthet számára a mérsékelt iszlamizmus visszaszorulását követő külpolitikai útkeresésben. E terveket az iráni megállapodás még nem veszélyezteti, mindenesetre Ankarának alapvető érdeke, hogy Irán reintegrálódása a regionális energiapiacra a török ambíciók előmozdítása mellett menjen végbe.

Mi a stratégiai török érdek a megállapodás elfogadása/elutasítása kapcsán?

Törökország számára Irán felszabadulása a nemzetközi szankciók alól nem jelent lényeges elmozdulást a bilaterális hatalmi egyensúlyban, mivel a két ország között a 17. században megállapított egyensúly várhatóan továbbra is megmarad. Az iráni külpolitika számára kiemelten fontos területeken, a közvetlen szomszédságban – Irak kivételével – nincs közvetlen érdekütközés a két ország között. Gyakorlatilag Közép-Ázsia és a Kaukázus az a terület, ahol a két állam történeti és kulturális okokból közvetlenül konfrontálódhatna, azonban mint azt a Szovjetunió felbomlása utáni időszak megmutatta, egyikük sem képes a régió feletti kizárólagos befolyást megszerezni. (Az Öböl térségében, Afganisztánban és Pakisztánban Törökország nem kihívója az iráni külpolitikai érdekeknek.) A két ország közös szomszédságából Irak, illetve Törökország közvetlen szomszédjai közül még Szíria az, ahol az iráni érdekek a törökökkel ütköznek, azonban egyikben sem várható komolyabb konfrontáció a két állam között.

A történelmi patthelyzet Szíriában is érvényesülni látszik. A török kormány túl korán tette le voksát az Aszad-rezsim bukása mellett. A tény, hogy Aszad Szíria területének még mindig jelentős részét ellenőrzi, hogy kétmillió szíriai menekült török területre, hogy a szíriai kurdok autonómiája gyakorlatilag megállíthatatlanul halad előre és a török–kurd békefolyamat megakadt, mára a török álláspont változását eredményezte, miközben Irán számára is egyre nyilvánvalóbb, hogy az Aszad-rezsim külső támogatással sem képes hatalmának helyreállítására az ország egészében.

⁹⁰ Az Akkuyuban tervezett atomerőmű építése várhatóan még 2015-ben megkezdődik, és további két atomerőmű építése is tervezés alatt van. *World Nuclear Association*, 2015. 08. 03.

⁹¹ *Talks on Turkish Stream on hold till November*. *RT*, 2015. 08. 03.

Irakban viszont, miközben mindkét ország Irak területi integritásának – legalább névleges – megőrzését szorgalmazza, érdekeik és kapcsolatrendszerük az ország kvázi felbomlása miatt „elbeszélnek” egymás mellett: Törökország az Iraki Kurd Regionális Kormányzattal ápol szoros gazdasági kapcsolatokat, míg Irán legszorosabb politikai kapcsolatait a síita többségű bagdadi kormányhoz és a síita szent helyekhez fűződnek.

Mind Iránnal, mind Törökországgal kapcsolatban megfogalmazódik egy sajátos ideológiai elem, az iszlám különös képviselője. Irán – legalábbis retorikailag – a síita közösségek védelmében lép fel, míg az AKP-kormányzat „muszlim demokráciája” sajátosan szunnita jelleget mutat. A térségben kiéleződő szunnita–síita törésvonal mentén így ugyan szemben állnak egymással, azonban egyik számára sem jelent biztonságpolitikai fenyegetést saját vallási kisebbsége: a szunnita többségű Törökországban a síita gyökerű alevi irányzat követői alapvetően szekuláris beállítottságúak, szúfi hagyományaik miatt sem vonzó számukra az iráni modell. Iránban pedig a népesség kevesebb mint tíz százaléka szunnita, akiknek az esetleges megszólítója nem Törökország, hanem Szaúd-Arábia lehet.

Így azt mondhatjuk, hogy a nukleáris megállapodás alapvetően nem változtatta meg Törökország és Irán viszonyát, sőt óvatos optimizmussal az eseti feszültségek ellenére további együttműködési lehetőségek nyílnak meg a két ország között például az Iszlám Állam elleni harcban, a szíriai polgárháború rendezési kísérleteiben, az energiaszállításban vagy a nukleáris energia civil felhasználásában és a tömegpusztító fegyverektől mentes közel-keleti övezet létrehozásában.

Konklúzió

Úgy tűnik, hogy a nukleáris megállapodással a világ vezető hatalmai (az ENSZ BT állandó tagjai az Egyesült Államok kivételével, valamint az EU) a biztonságpolitikai kihívás terhéért megszabadultak, politikájukat a továbbiakban sokkal inkább gazdasági érdekeik fogják meghatározni. A közöttük már észlelhető gazdasági versengés akár a transzatlanti viszonyban is feszültségeket gerjeszthet. A térség regionális hatalmai, elsősorban Izrael és Szaúd-Arábia számára – de izraeli különleges kapcsolata miatt az Egyesült Államokat is ide számíthatjuk – továbbra is a tágabban értelmezett biztonságpolitikai megfontolások a meghatározók, sőt, azok az adott ország belpolitikai viszonyaira is befolyással vannak. Törökország helyzete abból a szempontból különlegesnek mondható, hogy a török külpolitikai vezetés az iráni nukleáris programban következetesen nem volt hajlandó biztonságpolitikai kihívást/fenyegetést látni, miközben a két ország közötti gazdasági kapcsolatok meghatározók voltak.

Az iráni nukleáris program körül kiépült, meglehetősen bonyolult szankciós rezsim fenntartása és működtetése eddig is óriási politikai tőkét emésztett fel és rengeteg kérdést vetett fel. A tárgyalásokból érkező első pozitív jelek hatására a szankciós rezsim ingatagsága egyre láthatóbbá vált. Az átfogó megállapodás pedig tulajdonképpen visszafordíthatatlanná tette a szankciók lebontásának folyamatát. (Kérdés, hogy iráni nem teljesítés esetén a politikai szándék felül tudná-e írni a gazdasági érdekeket, és a szankciók visszaállnának-e.)

Regionális viszonylatban a nukleáris megállapodás – az Iránnal tárgyalók minden igyekezete ellenére – sem tudta a biztonságpolitikai aggályokat eloszlatni. Ennek oka elsősorban az, hogy az iráni nukleáris program – Izraelt kivéve – csak közvetett szerepet játszott az Iránnal folytatott regionális hatalmi versengésben, amennyiben Irán regionális hatalmiságának szimbólumaként és térségbeli politizálásának nyomásgyakorló eszközeként jelent meg. A megállapodás bejelentésére adott különböző válaszok is ezt tükrözik: míg az Öböl Menti Együttműködés Tanácsának országai nyilvánosan elfogadták a megállapodást, az izraeli miniszterelnök külön háborút indított ellene, amelynek elsődleges színtere az Egyesült Államok törvényhozása lett. Ezzel az Irán-ellenes, nem hivatalos, „zárt ajtók mögötti” szaúdi–izraeli koalíció véglegesen felbomlani látszik. Miközben Szaúd-Arábia „cserében” a támogatásért gyakorlatilag szabad kezet kapott a jemeni helyzet rendezésére, és igyekszik az Egyesült Államoktól minél több támogatást „kicsikarni”, az amerikai–izraeli kapcsolatok példátlan mélyponton vannak.

Az iráni nukleáris megállapodás Izraelt egy másik téren is sarokba szoríthatja: a közel-keleti atomfegyvermentes (tömegpusztító fegyverektől mentes) övezet terve 1974-től időről időre a napirendre kerül, azonban 2010-ben az atomsorompó-szerződés felülvizsgálati konferenciáján a részes államok (Izrael nem az) úgy döntöttek, hogy 2012-ben egy nagy nemzetközi konferenciával elindítják az övezet megvalósítása érdekében folytatott tárgyalásokat. Finnország felajánlotta a helyszínt, és Jaakko Lajaava finn diplomata megkezdte az előkészítést. A konferencia megtartásának és a tárgyalásoknak kimondva-kimondatlanul az iráni nukleáris program volt az akadálya, ami most elhárult. A másik azonban az izraeli nukleáris arzenál léte volt. Így most, ha az övezet terve ismét előkerül, Izrael lehet annak egyetlen akadálya.

Az iráni megállapodás a nukleáris fegyverek elterjedését megakadályozni hivatott non-prolifерációs rezsím számára is történelmi momentum: a hidegháború vége óta nem volt túl sok olyan állam, melyről a nemzetközi közösség feltételezte, hogy nukleáris fegyverek előállítására törekszik, és – Irak után – Irán az egyetlen, melyet egy komplex szankciós rendszer felépítése mellett folyamatos háborús fenyegetéssel próbáltak meg megakadályozni ebben. Az a tény, hogy ezt a vitát a diplomácia útján sikerült rendezni, azt mutatja, hogy a kétpólusú világ hatalmi egyensúlyi viszonyai között felállított non-prolifерációs rezsím és a nukleáris fegyverek korlátozásához kötődő intézmények komplex rendszere jól működik (hírszerzés, NPT, NAÜ, ENSZ BT, exportkontroll). Sőt, a jövőre nézve az iráni megállapodás precedenst teremthetett, amikor a szankciók és a diplomácia útján Iránt visszahozták a „*compliance*” (normakövető, együttműködő) állapotba, miközben egy példa nélküli ellenőrzési rezsímet hoztak létre – kreatív megoldásokkal és kompromisszumokkal, közös megegyezéssel.

Egyelőre beláthatatlan, hogy az iráni nukleáris megállapodás és az általa indukált folyamatok milyen valós hatással lesznek a globális és regionális erőviszonyokra. Általánosságban elmondható, hogy a megállapodás versenyhelyzetet teremtett, amely elsősorban a gazdasági szektorban zajlik, és amelynek a nyertesei és vesztesei egyelőre egyértelműen nem megnevezhetők. Irán mindenesetre mindenképpen a nyertesek között említhető, hiszen szuverenitásának látványos megvédése mellett gazdasági előnyöket realizálhat, miközben regionális hatalmi státusza is elismerést nyert.

Nem látható még az sem, hogy milyen módon fogja alakítani a megállapodás Irán regionális és globális megítélését. Az Iszlám Köztársaságot több, a tanulmányban is vizsgált állam – például az Egyesült Államok – évtizedek óta fenyegetésnek tekinti, amit ugyan a reálpolitikai megfontolások felülírhatnak, de a hosszú távú társadalmi percepciókat nehéz megváltoztatni. Különösen igaz ez azokra az országokra – elsősorban Izraelre és az Arab-félsziget egyes államaira –, ahol az iráni fenyegetés gyakorlatilag identitásképző tényezővé vált; ezekben az esetekben a megállapodás nem fogja tudni felülírni a meglévő normákat. Oroszország, Kína és Törökország számára azonban Irán sosem vált ilyen fajsúlyos tényezővé, így esetükben az iráni kérdés nem is válik erősen átpolitizálttá. Ha egyértelmű hatást nem is tudunk kimutatni, mindenesetre kijelenthető, hogy az események lehetőséget teremtenek Teherán számára saját megítélésének javítására, ami nagyban növelheti az ország mozgásterét regionális és globális kérdésekben egyaránt.